

ŠTÚDIE

K VZNIKU A SPRÁVE PREDMESTÍ STREDOVEKÝCH KOŠÍC

DRAHOSLAV MAGDOŠKO

MAGDOŠKO, Drahoslav. The origin and administration of the suburbs of medieval Košice. *Historický časopis*, 2017, 65, 4, pp. 591-616, Bratislava.

The author is concerned with the suburbs of the town of Košice in the Middle Ages. He assesses the question of the origin of the suburban settlements and their administrative position, both secular and ecclesiastical, in relation to the town. The aim of the study is to find out whether some suburban settlements of medieval Košice had older origins than the privileged town itself. Such circumstances would probably be reflected in administrative arrangements. However, the achievement of a more comprehensive result is obstructed by the fact that there has been hardly any archaeological research in the given territory, and more extensive written sources begin only in the Late Middle Ages.

Key words: Košice. Medieval town. Suburbs. Town administration. Ecclesiastical administration. Urban topography.

Faktor, ktorý nielen v uhorských pomeroch viedol mestské komunity, ako aj iných obyvateľov krajiny k rozlišovaniu mesta od predmestia (*suburbium*, *Vorstadt*), predstavovalo predovšetkým mestské opevnenie (hradby). Pokračujúci rast populácie a prípadne aj iné okolnosti v období po obmurovaní mestského jadra často podnietili vznik ďalšieho osídlenia pred hradbami, ktoré podliehalo správe mesta. Aj v našich podmienkach sa niekedy stávalo, že počiatky istých predmestských sídlisk predchádzali zväčšeniu mesta, keď sa až následne dostali do jeho chotára (právomoci). Takýto pôvod sa odzrkadlil v niektorých pretrvávajúcich správnych záležitostiach, napríklad z hľadiska cirkevnej správy existenciou predmestských kostolov s osobitnejším, farským postavením.¹

Nasledujúca štúdia, zameraná na jedno vybrané stredoveké mesto, Košice, si kladie za cieľ jednak prispieť k poznaniu pôvodu miestnych predmestí, jednak objasniť ich správne postavenie vo vzťahu k mestu. Opatrnosť naznačená pri prvej téme, teda v otázke počiatkov košických stredovekých predmestí (a už aj v názve štúdie), vyplýva z faktu,

1 Prehľad o mestách na Slovensku podávajú jednotlivé heslá v publikácii ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján et al. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Prodama pre Historický ústav SAV, 2010. ISBN 978-80-89396-11-5. Pozri napríklad pomery v Bratislave, Nitre a Kežmarku: LYSÁ, Žofia. Bratislava, s. 113-114; LUKAČKA, Ján. Nitra, s. 285 a 289; FÁBROVÁ, Karin. Kežmarok, s. 176-177. K Budínu: KUBINYI, András. *Die Anfänge Ofens*. Berlin : Duncker & Humboldt, 1972, s. 20-27, 41-42. ISBN 3-428-02746-9. O stave v nemeckých krajinách pozri napr. BLASCHKE, Karlheinz. Die Stellung der Vorstädte im Gefüge der mittelalterlichen Stadt. In *Stadtgrundriß und Stadtentwicklung. Forschungen zur Entstehung mitteleuropäischer Städte. Ausgewählte Aufsätze von Karlheinz Blaschke*. Ed. Peter Johannek. Köln; Weimer; Wien : Böhlau, 1997, s. 172-192. ISBN 3-412-06897-7.

že ich územie je doposiaľ archeologicky neprebádané. Archeologický výskum sa v Košiciach zintenzívnil a skvalitnil až od konca 20. storočia. Výrazne je však koncentrovaný na historické, kedysi obmurované jadro mesta.² Momentálna absencia archeologických zistení ako aj kusé a vcelku jednostranné písomné správy o predmestiach, pochádzajúce z neskorého stredoveku (daňové registre a zriedkavejšie krátke zmienky v súdnych knihách), spôsobujú, že najstaršia fáza osídlenia pred košickými hradbami nie je uspokojivo objasnená. Niektorí historici vyslovili isté stanoviská, ktoré spomenieme nižšie, no zväčša pri nich chýba pevnejšia argumentácia. Zachované košické písomnosti však predsa obsahujú údaje, ktoré podľa našej mienky môžu byť východiskom k dosiahnutiu ďalších poznatkov o formovaní miestnych predmestí v stredoveku. Pokúsime sa preto o novú analýzu a interpretáciu takýchto už väčšinou známych písomných prameňov uchovávaných predovšetkým v Archíve mesta Košice. Vzhľadom k spomínaným obmedzeniam však nemôže byť náš výklad komplexný, ani si nenárokujeme na úplnosť, a miestami sa v ňom nevyhneme vysloveniu (iba) predpokladov.

Historiografia

V prípade Košíc sa doteraz archeologicky nepreukázalo osídlenie spred 13. storočia. Výskumy slovenských historikov a jazykovedcov zamerané na toponomastiku, vývoj osídlenia a cestnú sieť priľahlého regiónu, ale dospeli k odôvodnenému predpokladu, že pôvod Košíc je podstatne starší než prvá známa písomná zmienka z roku 1230.³ V prvej polovici 13. storočia sa v Košiciach usadili nemeckí hostia, ktorí získali mestské výsady, o čom sa však dozvedáme iba nepriamo. Nie je totiž známa takáto výsadná listina, no v roku 1249 kráľ Belo IV. udelil hostom v neďalekej Seni rovnaké výsady, akými sa už predtým mali z jeho povolenia riadiť tí košickí.⁴ Historik Branislav Varsík vyslovil ako prvý domnienku, že pôvodné sídlisko pred príchodom Nemcov ležalo na mieste stredovekej Slovenskej ulice (*Platea Sclavorum*, *Windische Gasse*), dnešnej Kováčskej, ktorá sa dostala do vnútra obmurovaného mesta.⁵

Vznik hradieb predstavoval dôležitý medzník vývoja urbanizmu každého stredovekého mesta. Presnejšie datovanie takejto výstavby je však v prípade Košíc stále ne-

-
- 2 Súhrn a zhodnotenie archeologických výskumov v Košiciach podáva RUSNÁK, Rastislav. *Košice v stredoveku : Na podklade archeologických výskumov*. Dizertačná práca. Nitra : AÚ SAV Nitra, 2009. Ďakujem Rastislavovi Rusnákovovi za poskytnutie tejto jeho práce. Zaevidoval v nej 78 výskumov, z ktorých len päť (malého rozsahu) sa týka územia mimo bývalých hradieb. Z uvedeného počtu sa v dvoch prípadoch jedná o nálezy zo stredoveku, v ďalších troch z raného novoveku. RUSNÁK, s. 40 (a mapová príloha).
  - 3 STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku I. 2.* vydanie. Bratislava : Národné literárne centrum, 1999, s. 367-368. ISBN 80-88878-49-7; VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 155-169, 185-204; HALAGA, R. Ondrej. *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1993, s. 82-89. ISBN 80-85174-57-X. Prvá zmienka: MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava : Obzor, 1971 (ďalej CDS I), s. 259-260, č. 366.
  - 4 MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava: Obzor, 1987, s. 222-223, č. 319.
  - 5 VARSÍK, Branislav. Slovenská ulica v Košiciach a vznik mesta Košíc. In *Historica Slovaca*, 1948, č. 6-7, s. 83-94. Pozri tiež HALAGA, ref. 3, s. 111-148; ULÍČNÝ, Ferdinand. Začiatok a vývoj meštianstva a mesta Košice do polovice 14. storočia. In *Košice v súradniciach európskych dejín*. Eds. Mária Hajduová, Martin Bartoš. Košice : Mesto Košice, Archív mesta Košice, 2014, s. 44-45. ISBN 978-80-971869-4-4

uzavretou témou. Väčšina doterajších názorov pritom vychádza z posúdenia písomných správ. Podľa historika Ondrej R. Halagu tak mala byť stavba košických hradieb ukončená v roku 1290.⁶ Avšak novoveké kronikárske údaje, na ktoré sa odvolával pri svojej interpretácii, môžeme hodnotiť ako nedôveryhodné.⁷ Stavebný historik Ján Krcho zase kladie dokončenie múrov najneskôr na začiatok 14. storočia.⁸ Podľa historika Ferdinanda Uličného si košickí mešťania postavili najprv čiastočne murované a čiastočne drevené opevnenie na prelome 13. a 14. storočia, po ktorom dokončili, resp. vybudovali mestské hradby v druhej štvrtine 14. storočia.⁹ Archeologické výskumy z posledných decenií zhodnotila Marcela Ďurišová, ktorá viaceré z nich aj viedla. Z takýchto zistení vyplýva, že najstaršie košické hradby tvorili dva odlišné typy múrov, resp. fázy výstavby. Južnú a severovýchodnú časť mesta obopínal tenší múr (cca 1 m) previazaný s murivom Dolnej a Hnilnej brány, ktorý súvisí s najstaršou kultúrnou vrstvou z druhej polovice 13. storočia až začiatku 14. storočia. Severozápadný úsek hradieb, už s hrubším múrom (cca 3 m), bol zrejme mladší.¹⁰ Značnú výpovednú hodnotu má pritom jedna nedatovaná listina (typ „*Damus pro memoria*“), pochádzajúca pravdepodobne z konca 13. storočia, ktorá bola vydaná „*pod mestom Košice*“.¹¹ Uvedená formulácia teda dosvedčuje existenciu opevnenia, hoci vo svetle nateraz známych poznatkov je možné aj to, že v tom čase by ešte nešlo o plne murované, dobudované hradby.

Užšia téma košických predmestí sa do pozornosti historikov dostávala postupne. Tí spočiatku iba vymenúvali takéto lokality s uvedením prvých zmienok.¹² Až Ondrej R. Halaga sa dlhodobo a dosiaľ najpodrobnejšie zaoberal dejinami stredovekých Košíc a v rámci nich aj predmestiami. Vo svojich prácach uviedol, že pôvod niektorých predmestských ulíc spadal ešte do obdobia pred príchodom nemeckých usadlíkov. Podľa jeho predstavy boli totiž Košice pred polovicou 13. storočia tesnejšie obkolesené poloremeselníckymi sídliskami, ktoré zásobovali miestny trh a kráľovskú kúriu. Špecifické zamestnanie ich obyvateľov sa odrazilo v názvoch sídlisk, ktoré bývali odvodené od istého remesla alebo charakteristického produktu. Po výstavbe kostolov v niektorých lokalitách mohli ich patrociniá nahradiť pôvodný názov sídlisk. Tieto prvotne samostatné dediny (údajné viky) sa po udelení mestských výsad Košiciam dostali postupne pod správu mes-

6 HALAGA, ref. 3, s. 200-202.

7 MAGDOŠKO, Drahoslav. Nehodnovosť tradície o opevnení Košíc v roku 1290. In *Studia historica Tyrnaviensia XIV-XV*, 2012, s. 290-308. ISBN 978-83-7490-536-7.

8 KRCHO, János. „Standing watch in Kassa.“ City walls and watchtowers and their phases of construction. In *Periodica Polytechnica. Ser. Architecture*. Budapest : Technical university, 1992, vol. 36, num. 1-4, s. 189-213. ISSN 0324-590X.

9 ULIČNÝ, ref. 5, s. 46.

10 ĎURIŠOVÁ, Marcela. Opevnenie Košíc. In *Archaeologia historica*, 2004, č. 29, s. 252-254. ISSN 0231-5823; GAŠAJ, Dušan – ĎURIŠOVÁ, Marcela. Výsledky archeologického výskumu mestského opevnenia v Košiciach. In *Historica Carpatica*, 2007, roč. 38, s. 42-44. ISSN 0441-8026.

11 HALAGA, ref. 3, s. 20; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár – Diplomatikai Fényképgyűjtemény (ďalej MNL-OL, DL-DF) 99 544: „*Datum sub civitate Cassensi...*“ (roky 1280 – 1300).

12 SZIKLAY, János – BOROVSKY, Samuel (eds.). *Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest : Apollo, 1896, s. 48; WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Kassa : Wiko, 1941, s. 235; VARSÍK, ref. 5, s. 90-91.

ta, čo však bol dlhodobý proces. Na niekdajší osobitný vývoj predmestských ulíc (dedín) poukazovali podľa Halagu tiež každoročné voľby richtárov týchto sídlisk, podliehajúcich však už kontrole mestskej rady, ktorých zoznamy poznáme (spočiatku len ojedinele) od druhého decénia 16. storočia. Autonómnosť postavenia košických predmestí počas stredoveku sa v ponímaní Halagu prejavila aj na poli cirkevnej správy, presnejšie v práve miestneho obyvateľstva na voľbu vlastných kňazov, potvrdenom v roku 1347.¹³ Predmestské sídliská Košíc mali byť teda závislé od mesta spočiatku iba hospodársky, až neskôr aj správne.

Keďže ani nedávne početnejšie archeologické výskumy nenašli dôkazy o ranostredovekom osídlení jadra mesta, niekoľkí autori vyslovili mienku, že hľadané pôvodné sídlisko ležalo mimo tohto areálu, ktorý mal od 13. storočia pravidelnú uličnú sieť.¹⁴ Stavebný historik Jozef Duchoň uverejnil aj konkrétnejší predpoklad, nateraz ale bez preukázateľnejších dôkazov, podľa ktorého sa pôvodné Košice nachádzali v priestore neskoršieho južného predmestia. Uviedol tiež, že po vystavaní mesta sa sformovali rozsiahle západné predmestia, ktoré existovali pravdepodobne už okolo roku 1260.¹⁵

Novšie sa dotkol témy košických predmestí autor tohto textu, keď sa zaoberal predmestskými kostolmi, špitálmi a ich správou.¹⁶ K pôvodu predmestí Košíc sa stručne vyjadril aj historik Ferdinand Uličný, podľa ktorého mali predmestia vznikáť pred hradbami, dobudovanými v druhej štvrtine 14. storočia, pričom najstaršie predmestie ležalo pred Dolnou bránou.¹⁷

Ešte predtým, než podrobnejšie predstavíme dobové písomné správy o košických predmestiach, v krátkosti sa zameriame na miestnu cestnú sieť. Je totiž nepochybné, že na polohu predmestských sídlisk podstatne vplývali komunikácie vedúce k mestským bránam.

Najvýznamnejšie cesty v košickom chotári

Na základe historických a archeologických výskumov sa usudzuje, že najstaršie košické hradby mali tri brány: Dolnú (južnú) a Hornú (severnú), medzi ktorými sa rozprestieralo námestie, a v západnej časti Hnilnú bránu. Na východnom úseku múra spočiatku pravdepodobne mestská brána neexistovala. Popri hradbách tade pretekalo rameno Hornádu, od novoveku nazývané Mlynský potok, ktorého koryto mohlo byť v istej miere stavebným dielom mestskej komunity. Koncom 14. storočia tu bola vystavaná Mlynská

13 HALAGA, R. Ondrej. *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 21-24; HALAGA, ref. 3, s. 127-132.

14 DUCHOŇ, Jozef. Úvahy o najstaršom územnom vývoji mesta Košíc. In *Historický časopis*, 1991, roč. 39, č. 3, s. 299-300. ISSN 0018-2575; GOJDIČ, Ivan. Východoslovenské mestá so šoňovkovitým námestím. In *Pamiatky a múzeá*, 1999, č. 2, s. 33, 37-38. ISSN 1335-4353.

15 DUCHOŇ, Jozef. Počiatky Košíc vo svetle najnovších historických a archeologických výskumov. In *Historica Carpatica*, 2001, č. 31-32, s. 11-12, 14-15. ISSN 0441-8026.

16 MAGDOŠKO, Drahošlav. Kostoly a špitály na predmestiach Košíc v stredoveku. In *Mesto a dejiny*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 17-37. ISSN 1339-0163; MAGDOŠKO, Drahošlav. Kostolní otcovia a mestská rada v cirkevnej správe stredovekých Košíc. In *Studia historica Tyrnaviensia XVII*, 2015, s. 89-110. ISBN 978-80-8082-874-5.

17 ULIČNÝ, ref. 5, s. 44-46.

brána, neskôr tiež Maľovaná brána a na západnom úseku zase pribudla Malá brána.¹⁸ Kvôli meandrujúcej rieke však nevzniklo v priestore na východ od hradieb markantnejšie predmestské osídlenie,¹⁹ aké sa vyvíjalo južne, západne i severne od mesta.

Z bádania historikov je taktiež známe, že stredoveké Košice stáli na križovatke dôležitých komunikácií smerujúcich z juhu na sever a západu na východ. Presné smerovanie ciest v mestskom chotári je doposiaľ málo skúmanou témou, hoci odborníkom sú známe mapy Košíc a okolia z 18. – 19. storočia. Najprehľadnejšie vyobrazenia pochádzajú z tzv. prvého a druhého vojenského mapovania (1782 – 1784 a 1819).²⁰ Podľa nich najvýznamnejšia (a môžeme predpokladať, že najstaršia) krajinská cesta prechádzajúca Košicami viedla do mesta od juhu, pričom ďalej na sever (do Šariša) smerovala podobne ako je tomu v súčasnosti, teda nie priamo cez v stredoveku obmurované Košice, ale pred Dolnou bránou sa odkláňala k rieke Hornád, ktorú preklenula po (drevenom) moste. Táto starobylá komunikácia (*magna via*) sa spomína prvýkrát v roku 1230.²¹

Na ľavej strane rieky sa na uvedenú trasu napájala ďalšia väčšia komunikácia prichádzajúca od východu, zo Zemplína cez Dargovský priesmyk. Akiste tá sa spomína v roku 1337 ako cesta (*via*), ktorá viedla do Košíc zo susednej dediny Zdoňa.²² Po spojení oboch ciest smeroval hlavný cestný ťah na sever po ľavobrežnej terase Hornádu prejdúc ďalej cez Košickú horu. Súčasné komunikácie kopírujú uvedené trasy starších ciest, pravda, s menšími lokálnymi posunmi, ku ktorým došlo v 19. – 20. storočí. Podľa spomínaných vojenských mapovaní viedli zo severného košického predmestia k uvedenej hlavnej trase ešte menšie cesty prechádzajúce cez rieku, no bez mostov, takže tam boli brody.

V predmestí južne od Dolnej brány sa na cestu vedúcu do mesta priamo z juhu napájala krajinská cesta z juhovýchodu, smerujúca sem zo Zemplína cez Slanecký priesmyk (zmiernená v roku 1337).²³ Táto komunikácia bola azda staršou a prvotne významnejšou než tá, ktorá viedla do Zemplína cez Dargovský priesmyk.

Najdôležitejšia komunikácia ústiaca do Hornej brány prichádzala od severozápadu zo Spiša. Ako smerujúca do Košíc sa spomína v roku 1330.²⁴ Dosiaľ ju pripomína názov miestnej košickej ulice (Stará spišská cesta). Súčasná komunikácia mieri údolím potoka

18 ĎURIŠOVÁ, ref. 10, s. 252.

19 Ležali tu však majere a pozemky mešťanov. Pozri napr.: Archív mesta Košice, fond Magistrát mesta Košice, 1239 – 1922, I, K. (ďalej AMK, MMK), Odd. Supplementum H., sign. H III/2, pur 2 (ďalej ako Pur2 1460 – 1643), fol. 9v: „...mayerhof vor dem Muelthor in der vorstadt...“ (rok 1461).

20 JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava. *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769 – 1883*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2013, s. 35 a 71. ISBN 978-80-89175-45-1. Mapy sú dostupné na stránke Historical Maps of the Habsburg Empire: <<http://mapire.eu/en/>>

21 CDS I, s. 259, č. 366; VARSÍK, ref. 3, s. 158. Podľa DUCHOŇ, ref. 15, s. 295 mala uvedená cesta viesť do polovice 13. storočia popri rieke Torysa, a teda pôvodne obchádzať (neskôr zväznané mesto) Košice. No takáto mienka neberie do úvahy písomné správy, najmä tú prvú z roku 1230.

22 AMK, MMK, Tajný archív (ďalej ako TA), Thesaurus, A – Cassovia, č. 11. Od polovice 19. storočia vedie nová cesta do Košíc cez Košickú Novú Ves, ktorú dovtedy obchádzala. Vyplýva to z tretieho vojenského mapovania, ktoré sa uskutočnilo v roku 1875.

23 AMK, MMK, TA, Thesaurus, A – Cassovia, č. 11; HALAGA, R. Ondrej. *Košice – Balt I. Výroba a obchod v styku východoslovenských miest s Pruskom (1275 – 1526)*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 118. ISBN 83-009-75; ULIČNÝ, ref. 5, s. 19.

24 ULIČNÝ, ref. 5, s. 19.

Čermel', takže na pôvodnú stredovekú trasu, vedenú na prvom úseku po hrebeni kopcov, sa napája až o čosi ďalej.²⁵ Vzhľadom na uvedený prírodný profil akiste išlo o čosi mladšiu cestu v porovnaní s už spomínanou cestou smerujúcou do Šariša (a odtiaľ na Spiš a do Poľska). Trasa zo Spiša sa pred košickou Hornou bránou stretávala s menej významnou, no nepochybne starou lokálnou cestou vedúcou odtiaľ priamo na sever do údolia Hornádu. Inak nad týmito dvomi cestami sa na vrchu dodnes nazývanom Hradová nachádzajú pozostatky stredovekého opevnenia.

V historiografii sa vybudovanie daného hradu dlho prisudzovalo oligarchovi Omodejovi Abovi na začiatku 14. storočia. Nedávne archeologické výskumy však preukázali, že malo ísť o rozsiahly hrad s mohutnými múrmi, aké sa stavali skôr z iniciatívy kráľa do polovice 13. storočia. Hrad nad Košicami pritom nebol nikdy dostavaný, čiže ani využívaný. Jeho plánovaný účel, a tým aj vzťah k miestnej cestnej sieti, ostáva nateraz neobjasnený.²⁶

K stredovekej košickej západnej, Hnilnej bráne prichádzala cesta od juhozápadu (od Moldavy nad Bodvou), čiže v podstate tak, ako je tomu aj v súčasnosti (Moldavská cesta). O tejto komunikácii vedúcej do Košíc sa zachovala prvá zmienka z roku 1324.²⁷ Keďže daná cesta sa pod Košicami postupne približovala ku krajinskej ceste smerujúcej do mesta priamejšie z juhu, existovali ich prepojenia, z ktorých posledné sa nachádzalo tesne pred hradbami, pred Dolnou bránou.

Podľa mapových vyobrazení, známych však až od 18. storočia, obmurované Košice teda ležali nie na, ale pri tadiaľ prechádzajúcej najvýznamnejšej krajinskej ceste smerujúcej z juhu na sever, neďaleko jediného mosta nad hlavným tokom Hornádu, ktorý vtedy stál v mestskom chotári. Námestie predstavovalo akoby rozšírenie cesty vedúcej do údolia Hornádu, na ktorú sa nad mestom napájala cesta na Spiš. Prekvapujúce je, že spomínaná cesta na sever (do Šariša) nevedla priamo cez mesto. Preto je otáznne, či takýto stav pretrvával prinajmenšom od 13. storočia alebo po výstavbe mestského jadra s hradbami došlo časom k odklonu uvedenej trasy pred Dolnou bránou.

Košické predmestia

Listiny z 13. až 14. storočia spomínajú košický chotár siahajúci po chotáre dedín (v smere juh – západ – sever – východ) *Lubina, Barca, Myslava, *Hrabovec, Vyšné Košice, Ťahanovce, Budimír, Hrašovík, Zdoňa a Krásna, resp. Opátske. Ešte pred polovicou 14. storočia sa *Hrabovec a Vyšné Košice dostali do vlastníctva mesta.²⁸

Uvedený rozsah košického chotára potvrdzujú tiež dobové písomnosti týkajúce sa cirkevnej správy. Podľa dohody mestského farára a mestskej rady s Jágerskou kapitulou z roku 1292 mal totiž košický farár poberať plný desiatok z chotára Košíc, kým zo susedných chotárov *Lubiny, *Hrabovca a Vyšných Košíc (ktoré teda spadali do košickej,

25 HALAGA, ref. 23, s. 117.

26 BEDNÁR, Peter et al. Košický hrad. In *Pamiatky a múzeá*, 2013, roč. 62, č. 1, s. 2-8. ISSN 1335-4353. Pozri tiež PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 161-162. ISBN 978-80-8085-287-0.

27 ULIČNÝ, ref. 5, s. 19.

28 VARSÍK, ref. 3, s. 216, 221-222, 240, 252, 267, 382, 386, 438. Niet stredovekej listiny, ktorá by obsahovala popis hraníc celého chotára Košíc. O tých sa dozvedáme len z donácií susedných dedín či z čiastkových metácií, ku ktorým dochádzalo v dôsledku súdnych sporov.

akiste starej farnosti) už len bežnú farársku štvrtinu.²⁹ Post jediného košického farára sa spomína v registroch pápežských desiatkov z 30. rokov 14. storočia,³⁰ následne aj v početných iných záznamoch. Treba upozorniť, že domnienka Halagu o údajnej voľbe košických predmestských farárov obyvateľmi priláhlých ulíc (vsí), ktorú malo povoľovať privilegium z júla 1347, je nesprávna a vznikla len na základe jeho vlastného mylného prepisu danej časti listiny.³¹

Prvá písomná správa o košickom predmestí pochádza z privilegia Ľudovíta I. z októbra 1347. Panovník vtedy na žiadosť košických mešťanov vlastne doplnil, resp. rozšíril svoje privilegium z júla 1347, ktorým Košice prevzali výsady Budína. Októbrovou listinou kráľ udelil Košičanom ďalšie budínske výsady aj iné práva. V rámci nich tiež zakázal scudzovanie a zálohovanie majetkov, teda domov, budov či viníc v Košiciach, ako aj v ich predmestiach bez vedomia a súhlasu mestskej rady, čím sa regulovali predovšetkým transakcie medzi tunajšími mešťanmi a cudzincami. Pojem predmestie (*suburbium*) je tu uplatnený vo svojom širšom význame, teda v zmysle sídelného, ako aj hospodársky využívaného areálu mestského chotára pred hradbami. Daná výsada sa pritom nachádza v tej časti listiny, v ktorej sa spísali budínske zvyklosti.³² Spomenutie stavieb, viníc i termínu predmestie v košickej listine však vypovedá o existencii osídlenia pred košickými mestskými múrmi. Predmetná formulácia zároveň dokazuje, že košické predmestie podliehalo právomoci mestskej rady.

Uvedené staršie správy, ktorých pôvodcom ešte nebola mestská kancelária, neobsahujú teda žiadne indicie, ktoré by poukazovali na kedysi osobitné chotáre košických predmestských ulíc, rozprestierajúcich sa inak v tesnej blízkosti mesta. Konkrétnejšie zmienky o košických predmestiach poskytujú až písomnosti z prostredia mestskej samosprávy, teda mestské knihy a daňové registre z neskorého stredoveku. Najstaršou zachovanou mestskou knihou Košíc je súdna kniha z rokov 1393 – 1405, po ktorej nasledujú ďalšie známe od roku 1460, ako aj časť účtovných zápisov od roku 1431.³³ Stredoveké daňové registre sa v prípade Košíc zachovali len veľmi torzovito od roku 1475. Jednoznačne z nich však vyplýva, že systém zdaňovania predmestí bol prepojený s výberom daní vo vnútornom meste. Z daňovo-správneho hľadiska malo totiž mesto štyri vnútro-mestské a pred nimi štyri predmestské štvrte. Takto zaznamenali ulice na predmestí juhozápadne od múrov zachované daňové registre z rokov 1511 a 1522 (od Špitálskej ulice

29 AMK, MMK, TA, Thesaurus, A – Cassovia, č. 3. Prepis TUTKÓ, József. *Szabad királyi Kassa városának történelmi évkönyve*. Kassa : Werfer Károhr., 1861, s. 205-206, č. 4.

30 SEDLÁK, Vincent. *Monumenta Vaticana Slovaciae I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Trnava; Rím : Slovenský historický ústav v Ríme, 2008, s. 69, č. 348; s. 157, č. 1188. ISBN 978-80-8082-186-9.

31 VMMSI, s. 148, č. 188: „*Item habeant liberam electionem plebani, cum eorum ecclesia vacaverit, nec plebanus vicarios constituat eis invitis.*“ Halaga nezohľadnil túto novšiu edíciu ani staršie edície košického (a peštianskeho) privilegia, keďže uvádzal len vlastný, akiste nesprávny, prepis posledných slov ako „*eis in vicis*“. HALAGA, ref. 3, s. 131.

32 VMMSI, s. 154, č. 193: „*...in dicta civitate nostra Cassensi et in suburbio eiusdem...*“ Pozri MAGDOŠKO, Drahoslav. Prevzatie budínskych výsad Košicami v roku 1347. In *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Eds. Ferdinand Uličný, Drahoslav Magdoško. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2012, s. 177 a 180. ISBN 978-80-7097-954-9.

33 Stručne HALAGA, R. Ondrej. *Archív mesta Košíc : Sprievodca po fondoch a zbierkach*. Praha : Archivní správa ministerstva vnitra, 1957, s. 66.

po Knoblochovu Ves, resp. ulicu). K západnému predmestiu poznáme daňové registre z rokov 1480, 1501, 1506, 1507, 1509 a 1522 (od Richtárovej Vsi po Tehelnú ulicu). Z daňových registrov ulíc na severnom predmestí existujú už len tie z rokov 1504 a 1515 (od Čermeľa po Mikulášovú Ves). Okrem uvedených daňových registrov sa zachoval jeden register niektorého z rokov 1522 – 1524 zahrnujúci celé mesto, teda vnútorné štvrte i predmestia. V ňom sa nachádzajú aj zápisy k juhovýchodným predmestským uliciam (Ludmanova Ves, Malá špitálska ulica), ktorých stredoveké daňové registre okrem tohto prípadu vôbec nepoznáme. Následne z celého 16. storočia chýbajú daňové registre k všetkým predmestiam, až na jednu výnimku z roku 1561, týkajúcu sa severného predmestia.³⁴

Kvôli zostručneniu prehľadu sa ďalej podrobnejšie zameriame iba na tie predmestské sídliská, ktoré sa spomenuli ešte pred koncom 15. storočia, predovšetkým teda v prvej súdnej knihe. Daňové registre zo začiatku 16. storočia zaznamenali ďalšie ulice, no tie boli zjavne o čosi mladšími sídliskami. Ako si všimol už Halaga, niektoré predmestské lokality bývali charakterizované ako *dorf* a *villa*, iné zase ako *platea*, resp. *gasse*, ojedinejšie *vicus*. V tomto našom texte, upriamenom na najstaršie zmienky, ponechávame dobový úzus, ktorý akiste mal istú príčinu. V košickej spisbe o predmestiach sa pritom termíny *dorf* a *villa* prekládajú už tradične pojmom ves, čo je úzus, ktorý sme použili tiež v tejto štúdii. Doposiaľ opomínaným je fakt, na ktorý poukážeme, že v neskorom stredoveku dochádzalo k zmene názvov niektorých sídlisk, čo možno zistiť porovnaním mien daňovníkov. Aj to komplikovalo rozlíšenie a lokalizáciu ulíc, ktorá vo viacerých prípadoch ostáva nejasná, keďže v ranom novoveku zanikli a nezaregistrovali ich ani mapy z 18. – 19. storočia.

Predmestské sídliská uvádzame v poradí, v akom ich zaznamenávali stredoveké daňové registre.

Ludmanova Ves

Íšlo o sídlisko na juhovýchodnom predmestí. Zaniklo kvôli výstavbe citadely v 70. rokoch 17. storočia. Po zbúraní citadely na začiatku 18. storočia³⁵ bolo na jej mieste obnovené osídlenie. Ludmanská ulica existuje dokonca až do súčasnosti. Jej dnešná poloha sa však nezhoduje s tou, na ktorej tzv. Ottov plán Košíc, pochádzajúci z 30. – 40. rokov 19. storočia, zaznamenal Veľkú Ludmanskú ulicu a Malú Ludmanskú ulicu.³⁶ Prvá z nich ležala totiž na severnom úseku súčasnej Jantárovej ulice, druhá zhruba v priestore dnešnej Palárikovej a časti Jantárovej ulice. Pomery z 19. storočia vypovedajú o lokalizácii stredovekej Ludmanovej Vsi určite presnejšie, než poloha súčasnej ulice.

Prvú správu o Ludmanovej Vsi obsahuje zápis z roku 1394 v najstaršej súdnej knihe. Celkovo päť zmienok v danej knihe sa týka dlhov istých osôb z Ludmanovej Vsi, častejšie však nehnuteľností (domov) tu vlastnených mešťanmi. Rovnako tomu bolo aj

34 AMK, MMK, Odd. Supplementum H., sign. H III/2, taxa (ďalej Taxa) č. 5, 13, 14, 16, 17-22, 35.

35 OROSOVÁ, Martina – ŽAŽOVÁ, Henrieta. *Košická citadela*. Bratislava : A21, 2011, s. 40-41, 63-65. ISBN 978-80-970831-4-4.

36 *Plan der königl. Freistadt Kaschau*, ktorého autorom bol Joseph Ott, je prvou podrobnou mapou celého mesta, inak dostupnou aj na internetovom portáli Hungaricana: <<http://maps.hungaricana.hu/en/10148/?query=SZO%3D%28Kassa%29>>

v ďalších košických súdnych knihách.³⁷ Z toho vyplýva, že miestne obyvateľstvo, ako aj tunajšie majetky podliehali jurisdikcii mesta. Až do prelomu 15. a 16. storočia mestskí notári charakterizovali dané sídlisko ako ves (*villa Ludmani, Ludmansdorf*), odvtedy už prevažne ako ulicu (*platea, gasse*).³⁸

Podľa Halagu mohlo ísť v prípade Ludmanovej Vsi o staršiu dedinu s vlastným chotárom, pripojenom časom k tomu mestskému, keď jej dnes už neznámy názov bol po výstavbe kostola nahradený menom (patrocíniom) nemeckého pôvodu.³⁹ Takýto výklad však nepreukazujú stredoveké ani ranonovoveké písomné pramene, ktoré v tomto priestore nespomínajú žiaden kostol. Správnejšie preto asi bude vysvetlenie, že v mestskom chotári na mieste neskoršej Ludmanovej Vsi ležal pozemok, resp. majer patriaci košickému mešťanovi s príslušným menom, hoci o takejto osobe sa zo zachovaných písomností nedozvedáme.⁴⁰ Výhodná poloha v blízkosti vodného toku, Dolnej brány a neďaleko hlavnej komunikácie bola podnetom pre usádzanie sa ďalšieho obyvateľstva, čím vzniklo sídlisko pomenované podľa majiteľa (významnejšej) miestnej nehnuteľnosti. Uvedenú interpretáciu podporíme paralelami s inými predmestskými sídliskami.

Špitálska ulica

Krátkodobá existencia citadely južne od košických hradieb pretrhla na prelome 17. a 18. storočia tiež kontinuitu osídlenia Špitálskej ulice, hoci samotný špitál s kostolom ostali stáť v novej pevnosti.⁴¹ Aj v tomto prípade bolo sídlisko následne obnovené. Znamenali ho viaceré novoveké mapy, podrobnejšie tiež tzv. Ottov plán Košíc, a to zhruba v priestore predchádzajúceho stredovekého osídlenia, priamo pred Dolnou bránou.⁴²

Špitálska ulica sa teda vytvorila pri krajinskej ceste vedúcej do Košíc od juhu. Najstaršiu správu o nej predstavuje záznam z roku 1394, v ktorom sa spomína miestny majer jedného popredného mešťana.⁴³ Tiež v ďalších súdnych knihách sa nachádzajú zápisy o podobných civilných (majetkových, finančných) prípadoch, ojedinele aj trestných.⁴⁴ V košických stredovekých písomnostiach Špitálsku ulicu nikdy necharakterizovali ako *villa* či *dorf*, ale v nemčine vždy ako *gasse*, v latinských textoch niekedy ako *vicus*, častejšie ako *platea*.⁴⁵

37 HALAGA, ref. 3, s. 129; HALAGA, R. Ondrej. *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393 – 1405. Das älteste Kaschauer Stadtbuch*. München : Oldenbourg Verlag, 1994 (ďalej AICC), s. 59, č. 326: „Aldrian super Janusch in villa Ludmanni...“; č. 2255, 4599, 4855, 5722. ISBN 3-486-55942-7. Od 70. rokov 15. storočia napr. Pur2 1460 - 1643, fol. 68v; AMK, MMK, Odd. Supplementum H., sign. H III/2, pur 4 (ďalej Pur4 1489 – 1528), fol. 35r, 161v, 215v, 229r, 241v, 355r, 370v.

38 Napr. Pur4 1489 – 1528, fol. 355r: „platea Ludman“ (r. 1519); fol 370v: „Ludmansz gassen“ (r. 1521).

39 HALAGA, ref. 3, s. 129.

40 Len v Smolníku sa v roku 1375 spomína mešťan Ludman. FEJÉR, György. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus IX. Volumen V*. Budae : Typis Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1854, s. 80, č. XXIX.

41 OROSOVÁ – ŽAŽOVÁ, ref. 35, s. 40-41.

42 Menší (nepublikovaný) archeologický výskum odhalil na danom území stredoveký sídliskový objekt. RUSNÁK, ref. 2, s. 40 (a mapa).

43 AICC, č. 565: „...arestavit allodium Knoll in vico hospitalis existens...“

44 Napríklad Pur4 1489 – 1528, fol. 41r, 149r, 158r, 176v, 184v, 197v, 238v, 273r, 302v, 354r; AMK, MMK, Odd. Supplementum H., sign. H III/2, mac 4 (ďalej ako Mac4 1517 – 1529), fol. 19r.

45 Napríklad AMK, MMK, Odd. Supplementum H., sign. H III/2, mac 1 (ďalej ako Mac1 1471 – 1477),

Tunajší špitál sa zmieňuje prvýkrát už v roku 1283.⁴⁶ O jeho správu a príjmy sa v stredoveku aktívne zaujímali špitálske rady. V uvedenej prvej zmienke sa spomína spor mestského farára s johanitmi. Zo 60. rokov 14. storočia pochádzajú zase správy o spore mesta s antonitmi. Roku 1375 kráľ Ľudovít I. definitívne pririekol špitál mestu, k čomu sa priklonil aj neskorší panovník Žigmund Luxemburský. Od 15. storočia sa vyskytujú zmienky o cirkevných správcoch (rektoroch) a svetských správcoch (kostolných otcoch) špitála i jeho majetkov, ktorých volila mestská rada.⁴⁷

Umiestnenie špitála mimo jadra mesta, ako aj zasvätenie jeho kostola sv. Duchu boli charakteristickými javmi v prípade mestských špitálov. *Levočská kronika*, spísaná na konci 17. storočia, spomína pritom vznik akéhosi košického kláštora, podľa našej mienky najskôr spomínaného špitála, už v roku 1216. Ide však o neskorý, pre otázku presného datovania nedôveryhodný záznam.⁴⁸ Len archeologický výskum môže zistiť, či by názov išlo o objekt (príp. kostol) spred tretej štvrtiny 13. storočia, čo je rámcový termín, v ktorom špitál s kostolom už iste postavili.

Poznatky o existencii špitála a o polohe priľahlej ulice pred Dolnou bránou, čiže na tej najdôležitejšej komunikácii prechádzajúcej košickým chotárom, podporujú mienku vyslovenú už Ferdinandom Uličným, podľa ktorého malo ísť o najstaršie predmestie Košíc. Ešte v stredoveku vznikla medzi Ludmanovou Vsou a Špitálskou ulicou aj Malá špitálska ulica, nazývaná neskôr stručne ako Malá ulica, ktorá bola prvýkrát spomenutá na prelome 70. a 80. rokov 15. storočia (*Clein spitel gas*).⁴⁹

Binderova Ves

Novoveké mapové zobrazenia Košíc už nezaznamenali sídlisko s takýmto názvom. Halaga ho lokalizoval juhozápadne od mestských múrov. Najnovšia publikácia o názvosloví košických ulíc ho umiestňuje rovnako, no o čosi konkrétnejšie, zhruba na dnešnú Štúrovu ulicu, niekde pri zimnom štadióne.⁵⁰

V mestskej súdnej knihe z rokov 1393 – 1405 sa predmetné sídlisko ešte neuvádzalo. Prvú zmienku o *Bindersdorffel* poznáme z roku 1466, keď sa spomína tamojší dom jedného mešťana. Zo zápisu pritom možno usúdiť, že pojem „dorffel“ predstavoval skôr istý úzus, keďže sídlisko inak bývalo vnímané ako (bežná predmestská) ulica.⁵¹ Následné správy súdneho a daňového charakteru zmieňujú len nemecký názov, vždy v zmysle ves, avšak od samého konca stredoveku už častejšie ako ulica.⁵²

Nemecké pomenovanie *Bindersdorf* býva v slovenskej historiografii prekladané ako Bednárska Ves či Bočiariska Ves, v novších dielach spisovne ako Debnárska Ves, a v ma-

fol. 125r: „...in platea hospitalensi... in der Spitalgassen...“ (r. 1475).

46 AMK, MMK, TA, Thesaurus, C – Hospitale, č. 48. Prepis WICK, ref. 12, s. 19.

47 MAGDOŠKO, Kostoly, ref. 16, s. 24; MAGDOŠKO, Kostolní otcovia, ref. 16, s. 102-104, 109-110.

48 MAGDOŠKO, Kostoly, ref. 16, s. 18-19.

49 MAGDOŠKO, Kostoly, ref. 16, s. 29-30.

50 HALAGA, ref. 13, s. 22-23; LOKŠA, Karol (ed.). *Katalóg ulíc mesta Košice*. Košice : Mesto Košice, 2010, s. 87 (autorom príslušnej state je Jozef Duchoň).

51 Pur2 1460 – 1643, fol. 31r: „...hawse... in der gassen Bindersdorffel...“; HALAGA, ref. 13, s. 23.

52 Napríklad Pur4 1489 – 1528, fol. 232v; Taxa 19: „Binder dorf“ (r. 1511); Taxa 21: „Byndergasz“ (r. 1522).

ďarskej literatúre ako Bodnár utca.⁵³ Podľa interpretácie doterajších prác názov *Bindersdorf* vypovedá o prevažujúcom zamestnaní obyvateľov danej ulice v najstarších časoch. Pozoruhodné ale je, že uvedené nemecké pomenovanie zapisovali košickí notári zvyčajne s privlastňovacou koncovkou „s“, pričom v prípadoch, keď sa názov niektorej mestskej ulice odvíjal od činnosti tam žijúcich osôb, bývalo uplatňované pomenovanie s genitívom množného čísla. Napríklad Mäsiarska ulica, ležiaca v obmurovanom meste, bola v košických písomnostiach vždy zaznamenávaná ako *Fleischergasse* alebo *Platea carnificum*. Takýto prístup možno tiež pozorovať v písomnostiach iných miest. V stredovekej Trnave sa spomína *Platea fratrum* ako *Prudergassen*, na predmestí Bratislavy *Schlossergasse*, *Pfaffengasse* či *Schuestergässlein*, pred hradbami Bardejova zase *Töpfer gasse*.⁵⁴

Inkrimovaná hláska „s“ v názve košického predmestského sídliska predstavovala teda privlastňovaciu koncovku osobného mena, podobne ako pri už spomínanej Ludmanovej Vsi (*Ludmansdorf*). Názov *Bindersdorf* sa preto vyvinul nie z charakteristického zamestnania obyvateľov, ale z mena majiteľa istej miestnej nehnuteľnosti, najskôr majera. Takúto osobu môžeme dokonca identifikovať v stredovekých písomných prameňoch. V 80. rokoch 14. storočia bol totiž členom košickej mestskej rady Peter Binder.⁵⁵ Niektoré nehnuteľné majetky tohto Košičana, alebo jeho syna (menovca), spomína istý súdny zápis z roku 1397 v súvislosti s dlhom u obchodníka Jána Lublena.⁵⁶ Najpravdepodobnejšie teda je, že Peter Binder (a možno ešte aj jeho potomok) vlastnil tiež majer na predmestí Košíc, podľa ktorého dostalo názov príslušné formujúce sa osídlenie.

Pred Hnilnou bránou (Hnilná ulica, Ulica sv. Leonarda)

Je prirodzené, že pred západnou mestskou Hnilnou bránou, do ktorej ústila krajinská cesta vedúca od Moldavy nad Bodvou, sa po výstavbe opevnenia (hradieb) formovalo trvalejšie osídlenie. Jedna zmienka z roku 1401 spomenula dom stojaci práve pred touto bránou.⁵⁷

Vo vnútornom, obmurovanom meste viedla od Hnilnej brány k námestiu (priamo k farskému kostolu) Hnilná ulica. Po námestí išlo o najširšiu a najreprezentatívnejšiu ulicu stredovekých Košíc, čo niekoľkých historikov už priviedlo k domnienke o jej predurbánnom pôvode, resp. jej počiatkoch spred termínu udelenia výsad. Na strane druhej, uvedené špecifikum danej ulice by mohlo byť vysvetliteľné aj skutočnosťou, že práve ňou prechádzala od jednej z troch najstarších (zároveň najväčších) brán aj jedna z troch najdôležitejších komunikácií vedúcich do stredu mesta. Pôvod pomenovania vnútro-mestskej Hnilnej ulice i Hnilnej brány sa už pokúsili objasniť Halaga a novšie tiež košic-

53 HALAGA, ref. 13, s. 23; HALAGA, ref. 3, s. 128; LOKŠA, ref. 50, s. 87; GRANASZTÓI, György. *A középkori magyar város*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1980, s. 236.

54 RÁBIK, Vladimír. Trnava. In ŠTEFÁNIK – LUKAČKA, ref. 1, s. 530; LYSÁ, ref. 1, s. 115; HUDÁČEK, Pavol. Bardejov. In ŠTEFÁNIK – LUKAČKA, ref. 1, s. 84.

55 AMK, MMK, TA, Dominium, M – Miszlóka és Tökes, č. 3; AMK, MMK, TA, Thesaurus, C – Ecclesia, č. 6.

56 AICC, č. 1843. K uvedenému obchodníkovi TEKE, Zsuzsa. Kassa külkereskedelme az 1393 - 1405. évi kassai bírói könyv bejegyzései alapján. In *Századok*, 2003, roč. 137, č. 2, s. 395. ISSN 0039-8098.

57 AICC, č. 4219: „...domum... extra civitatem ante portam Fawlgas...“

ký archivár Štefan Eliáš. Ich inak odlišujúce sa výklady spája názor, podľa ktorého ostala v názve tejto ulice zakonzervovaná spomienka stredovekých Košičanov, vyjadrujúca dešpekt k hospodárskym objektom alebo sídlisku, ktoré tu stáli v období pred príchodom nemeckých usadlíkov.⁵⁸ Pravdepodobnejšie však asi je, že príslušný názov bol o niečo mladší a podnietili ho skôr isté miestne prírodné podmienky.⁵⁹ Do úvahy pritom prichádza aj taká interpretácia, podľa ktorej by mohlo byť prvotným pomenovanie Hnilnej brány, a to sa následne prenieslo na príľahlú vnútromestskú ulicu (paralelami sú v tomto ohľade ďalšie podobné košické stredoveké toponymá, vznikajúce od druhej polovice 14. storočia, ako Mlynská ulica s Mlynskou bránou a Maľovaná ulica s Maľovanou bránou).

Blízke predmestské osídlenie sa v 15. storočí naďalej pomenúvalo ako „*pred Hnilnou bránou*“.⁶⁰ Časom sa ustálil názov Hnilná ulica, teda rovnaký ako pre ulicu vo vnútri hradieb.⁶¹ V daňovom registri tejto časti košických predmestí z roku 1522 sa však Hnilná ulica už neuvádza. Namiesto nej zaznamenali Ulicu sv. Leonarda. Nepochybne išlo o to isté sídlisko, čo preukazuje porovnanie mien daňovníkov oboch ulíc, ako aj miestny dom bratstva sv. Leonarda.⁶² Od druhého decénia 16. storočia sa spomína len Ulica sv. Leonarda (*platea, gasse, ucza*).⁶³ Príslušnú ulicu, nazývanú predtým Hnilnou, môžeme teda lokalizovať priamo pred niekdajšiu Hnilnú bránu, na mieste dnešnej Šrobárovej, prípadne čiastočne aj Alžbetinej ulice.⁶⁴ V súvislosti s touto ulicou súdne knihy spomínajú finančné a vôbec majetkové záležitosti miestneho i vnútromestského obyvateľstva.⁶⁵

Názov Ulice sv. Leonarda podmienila prítomnosť tunajšieho predmestského kostola s leprozóriom. Objekt sv. Leonarda (bez konkretizácie či išlo o kostol, alebo kaplnku) prvýkrát spomenul jeden testament z roku 1464, leprozórium už v roku 1453. Oba vznik-

58 HALAGA, ref. 3, s. 186-187; ELIÁŠ, Štefan et al. *Dáta k dejinám Košíc. 1 diel. Pravek a stredovek*. Košice : Typopress, 2007, s. 31. ISBN 978-80-89089-0. Pomenovanie tejto ulice sa spomína v mene jedného Košičana už v roku 1321. SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica necnon epistolaria Slovaciae II*. Bratislava : Veda, 1987, s. 289, č. 636: „...*Nicolao filio quondam Stephani, dicto Fulgazer...*“

59 Možno takou bola existencia vodnej priekopy pozdĺž mestského opevnenia. Doterajšie archeologické výskumy kladú jej vybudovanie do prelomu 14. a 15. storočia. Pozri GAŠAJ – ĐURIŠOVÁ, ref 10, s. 46-47. Už mestské listiny zo 70. rokov 14. storočia však spomínajú priekopy aj s miestnymi mlynni pod hradbami Košíc. Pozri AMK, MMK, Odd. Schwartzbachiana, č. 6 a 8.

60 KEMÉNY, Lajos. *Kassa város régi számadáskönyvei 1431 – 1533*. Kassa : Nyomtatta Bernovits Gusztáv, 1892, s. 7: „...*hawse vor dem Faulthor...*“

61 Pur4 1489 – 1528, fol. 69v: „...*vor der Stat of der Fawlgassenn...*“ (r. 1493); Taxa 19: „*Favlgas*“ (r. 1511).

62 Taxa 19: „*Favlgas... Meveles Benedoc... Macz Schueler... Der bruder haws... Lang Yocoben... Mathe Gowacz*.“ (r. 1511); Taxa 21: „*Platea sancti Leonardi... Meweles Benedec... Mathes Suler... Domus fraternitatis sancti Leonhardi... Lang Jacob... Marthon Kowacz*.“ (r. 1522).

63 Pur4 1489 – 1528, fol. 302v: „...*das Landt neben dem Graben bey Sant Lenharts gasz...*“; fol. 327r.

64 Archeologický výskum na Šrobárovej 57 objavil hrnčiarsku pec s neskorostredovekou keramikou. PAS-TOR, Ján. Zpráva o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Košiciach roku 1958. In *Múzeum VI*. Bratislava : Sväz slovenských múzeí v Osvetovom ústave, 1959, s. 617-618; RUSNÁK, ref. 2, s. 40. Polohu Kostola sv. Leonarda na západom konci dnešnej Alžbetinej ulice (nazývanej kedysi aj Forgáčovou) predpokladal KEMÉNY, Lajos. Magyarországi ágyú- és harangöntök. In *Archaeologiai Értesítő* 23. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1903, s. 219. Ďakujem Jurajovi Gembickému z Krajského pamiatkového úradu v Košiciach za upozornenie na daný príspevok. Novšie LOKŠA, ref. 50, s. 82 lokalizoval Ulicu sv. Leonarda na dnešnú Tajovského ulicu (bez bližšieho zdôvodnenia).

65 Po už uvedených zmienkach napr. Pur4 1489 – 1528, fol. 52r, 307r, 327r, 344v, 410r.

li pravdepodobne na začiatku 15. storočia, prípadne ešte na prelome 14. a 15. storočia. Košickí mešťania pamätali na tieto budovy a osadenstvo leprozória vo svojich testamentoch známych z konca stredoveku. Po jednom testamente z roku 1476, ustanovujúcom tunajšieho kaplána, sa v zmienkach od roku 1489 spomína už výslovne farár (*plebanus*) Kostola sv. Leonarda a taktiež jeho miestny dom. Kostol, leprozórium a ich majetky však podliehali správe mestskej rady, ktorá pre daný účel vymenúvala kostolného otca.⁶⁶

Otázkou je, prečo sa kostolné patrocínium presadilo v názve ulice až od začiatku 16. storočia. Pravdepodobné vysvetlenie ponúka poznatok, že v košickom predmestskom priestore, niekde za Richtárovou Vsou, ktorú spomenieme nižšie, existovali sídliská nazývané Zem sv. Leonarda a Vrch sv. Leonarda, ktoré zaznamenali daňové registre zachované od 80. rokov 15. storočia.⁶⁷ Presný dôvod pre takéto ich pomenovanie nepoznáme, no najskôr ním boli miestne majetky príslušného kostola. Ten totiž stál na ulici pred Hnilnou bránou, nie v spomínaných dvoch sídliskách. Zem sv. Leonarda a Vrch sv. Leonarda sa v mestských písomnostiach prestali spomínať začiatkom 16. storočia, takže tamjšie osídlenie zrejme splynulo s iným blízkym sídliskom. Zanechanie oboch pomenovaní umožnilo, že odvtedy sa pre predmestskú Hnilnú ulicu používal už len novší názov Ulica sv. Leonarda.

Kostol sv. Leonarda časom zanikol, nezaznamenali ho už ani mapy z 18. storočia. K jeho zbúraniu viedla akiste výstavba bastiónového opevnenia v 60. rokoch 16. storočia.⁶⁸ Podľa daňových registrov zo 17. storočia však Ulica sv. Leonarda stále existovala, takže demoláciu kostola nesprevádzal zánik celého miestneho sídliska. Ulica teda možno súčasť pretrvala na pôvodnom mieste, iste sa však musela posunúť západným smerom, ďalej od nových hradieb. Takzvaný Ottov plán Košíc z prvej polovice 19. storočia zaznamenal západne od bývalého opevnenia rozsiahle prázdne predpolie, za ktorým sa vtedy tiahla pred priestorom stredovekej Hnilnej brány už Floriánska ulica (existujúca tu dodnes).

Pravdepodobne z rovnakého dôvodu zanikla taktiež predmestská ulica Na priekope (*Auf dem Graben*), zvaná aj Pri Malej bráne (*Platea Kyskapu*), ktorú zaznamenali daňové registre z prvej štvrtiny 16. storočia. Rozprestierala sa pri stredovekých hradbách mesta o čosi severnejšie od Ulice sv. Leonarda, kde v murive archeológovia skutočne identifikovali bránku (so šírkou viac ako jeden meter), čiže zaiste Malú bránu.

Knoblochova Ves

V susedstve Ulice sv. Leonarda sa nachádzalo sídlisko *Knoblochsdorf*. V mapách známych z 18. storočia sa už neobjavuje. Možno ho ale lokalizovať do priestoru vtedajšej a ešte aj dnešnej Žriedlovej ulice.⁶⁹ Prvýkrát sa zaznamenalo v roku 1399, keď jedna tamojšia obyvateľka nezložila prísahu, ku ktorej sa zaviazala pred mestským súdom.⁷⁰ V mestských písomnostiach sa následne naďalej zmieňovalo vždy ako *dorf*, no od konca

66 MAGDOŠKO, Kostoly, ref. 16, s. 25-27; MAGDOŠKO, Kostolní otcovia, ref. 16, s. 104-105.

67 KEMÉNY, ref. 60, s. 33.

68 Takto už KEMÉNY, ref. 64, s. 219.

69 HALAGA, ref. 33, s. 17; LOKŠA, ref. 50, s. 91.

70 AICC, s. 177, č. 3086: „...super quamdam dominam zeilerin in Knoblochsdorff III flor. quia non prestitt iuramentum ut assumpserat in iudicio prestare.“ HALAGA, ref. 3, s. 129.

stredoveku už ako *gasse*, ojedinele aj pod maďarským pomenovaním.⁷¹ Popri daňových registroch spomínajú toto sídlisko zápisy ďalších súdnych kníh.⁷²

Názov *Knoblochs Dorf* býva v slovenskej a maďarskej historiografii prekladaný ako Cesnaková Ves. Toponymum odvolávajúce sa na takúto plodinu je ale pre slovenské (uhorské) pomery ojedinelé. Vzhľadom na to, že v pomenovaní sa objavuje „dorf“, ako aj už spomínaná koncovka „s“, príпустnejšou je opäť analógia s Ludmanovou a Binderovou Vsou. A čo je ešte presvedčivejšie, tak v 80. rokoch 14. storočia, počas ktorých sa v košickej mestskej rade spomínal Peter Binder, bol prisáznym taktiež Michal Knobloch,⁷³ v 90. rokoch zase Ladislav Knobloch (ten sa neskôr stal aj richtárom).⁷⁴ Členov rodiny Knoblochovcov zmieňujú viaceré zápisy súdnej knihy z rokov 1393 – 1405. Iste mali rodinné kontakty s Krakovom, odkiaľ možno aj pochádzali.⁷⁵ Vlastnili teda taktiež predpokladaný majer, ktorý podnietil pomenovanie vznikajúceho sídliska pred mestskými hradbami.

Richtárova Ves

Takzvaný Ottov plán Košíc zaznamenal sídlisko zvané maďarsky Bíró utca a slovensky Richtárska ulica v priestore medzi dnešnou Vojenskou a Škultétyho ulicou.⁷⁶ Prvé správy o ňom pochádzajú z mestskej súdnej knihy vedenej na prelome 14. a 15. storočia. Tie spomínajú *villa iudicis*, *allodium iudicis* a následne, ako tomu bolo už po celý zvyšok stredoveku, *Richtersdorf*.⁷⁷ V 20. rokoch 16. storočia sa objavujú prvé zápisy o ulici,⁷⁸ no v tomto prípade paralelne pretrvávala aj staršia charakterizácia „ves“ (*dorf*, *dorffel*), a to vôbec najdlhšie spomedzi ostatných podobných sídlisk.

Najstaršie zmienky o Richtárovej Vsi napovedajú trochu viac o genéze iných podobných sídiel na predmestí Košíc. Podľa súdneho zápisu z roku 1398 vtedajší košický richtár Leonard záložoval obchodníkovi Jánovi Lublenovi istú svoju dedinu kvôli dlhu 242 zlatých.⁷⁹ Sídlisko nebolo konkrétnejšie pomenované, čo ale samo o sebe naznačuje lokalizáciu v mestskom chotári. Neskôr, v roku 1401, Ján Kulik z Krakova vyhlásil pred košickou mestskou radou obštvku na všetky majetky tkáča Stanislava, ktorý býval na majeri košického richtára.⁸⁰ O rok na to sa do súdnej knihy dostal zápis o dlhu

71 Pur4 1489 – 1528, fol. 333v: „*Knoblochs doerffel*“ (r. 1516); fol. 357v: „*Knoblochs gassen*“ (r. 1519); Taxa 22: „*Platea Fockhaygma (!)*“ (r. 1522 – 1524).

72 Napríklad Pur4 1489 – 1528, fol. 333v, 357v.

73 MNL-OL, DL-DF 6712; AMK, MMK, TA, Dominium, M – Miszlóka és Tökes, č. 3; AMK, MMK, TA, Tabularium, C – Ecclesia, č. 6.

74 AICC, č. 4226, 4630: „...*coram Ladislao Knobloch*“.

75 V posledných rokoch 14. storočia sa dožadoval splatenia dlžôb niektorých Košičanov krakovský obchodník Michal Knobloch. AICC, č. 2198, 2255, 2711. Pozri TEKE, ref. 56, s. 387.

76 LOKŠA, ref. 50, s. 96 uvádza lokalizáciu približne na dnešnej Škultétyho alebo Magurskej ulici.

77 Napríklad Mac1 1470 – 1477, fol. 19r: „*Richtersdoerffel*“ (rok 1471); Pur4 1489 – 1528, fol. 119v (r. 1495); AMK, MMK, Odd. Supplementum H., sign. H III/2, pur 5 (ďalej ako Pur5 1529 – 1580), fol. 70r (r. 1534).

78 Napríklad Taxa 22: „*Platea Byro weza*“; Pur5 1529 – 1580, fol. 47v: „*Richters gasz*“ (r. 1531).

79 AICC, č. 2235: „...*obligavit sibi villam suam iuxta consuetudinem civitatis*.“; HALAGA, ref. 3, s. 129.

80 AICC, č. 4377: „...*arrestavit omnia bona Stanislai lanificis morantis in allodio iudicis*...“; HALAGA, ref. 3, s. 129. Osadenstvo majera sa teda nezaoberalo len poľnohospodárskou činnosťou, ale aj remeslom.

istého Jána z Richtárovej Vsi.⁸¹ Hoci richtárov majer nebol v príslušnej zmienke bližšie lokalizovaný, možno predpokladať, že všetky tri zmienky sa týkali rovnakého sídliska.⁸² Už Halaga, ktorý publikoval edíciu príslušnej mestskej knihy, stotožňoval tieto správy s jednou lokalitou. Predpokladal zároveň, že richtár Leonard kedysi získal istú staršiu dedinu, v dôsledku čoho jej pôvodný názov zanikol. Nezodpovedanou by však v takom prípade ostávala otázka, od koho z mimomestského prostredia mal Košičan Leonard dedinu kúpiť? Vzhľadom na paralelu s doteraz spomínanými sídliskami označovanými v mestských písomnostiach ako vsi (Ludmanova, Binderova, Knoblochova) je najviac zdôvodniteľným výklad, že predchodcom Richtárovej Vsi bol práve spomínaný majer, pri ktorom sa časom vyvinulo väčšie osídlenie. Inak zo správ o Richtárovej Vsi, ale aj o ostatných predmestských sídliskách doložených na prelome 14. a 15. storočia, je zrejme, že obyvatelia predmestí spadali pod jurisdikciu mestskej rady v konečnom dôsledku rovnako ako obyvateľstvo vo vnútri hradieb.⁸³

Pomenovanie Richtárovej Vsi je pozoruhodné kvôli odvodeniu z funkcie, nie z mena. Možno preto zväziť, či nešlo o majetok s dávnejšími počiatkami patriaci košickým richtárom, ktorí by ešte aj v 14. storočí pochádzali prevažne iba z jedného rodu.⁸⁴ Správne bude však predsa len vysvetlenie, že sídlisko získalo svoj názov v dôsledku pomerov existujúcich na konci 14. storočia, keď práve Leonard viacnásobne zastával richtársku funkciu v 80. až 90. rokoch, poslednýkrát ešte v roku 1401.⁸⁵

S Richtárovou Vsou susedili západnejšie sídliská nazývané Zem sv. Leonarda a Vrch sv. Leonarda, ktoré zaznamenal daňový register z roku 1480 (*Therra sancti Leonardi, Auff Synt Leonhartberg*).⁸⁶ Daňové registre z prvého decénia 16. storočia tu zase spomínajú Zem sv. Leonarda a popri nej Novú ulicu (*Neve Sacz, Nova platea*). Následne sa zmieňuje už iba Nová ulica, takže spomenuté dve staršie sídliská pravdepodobne splynuli s rozrastajúcim sa novším osídlením. Vznik uvedených sídlisk v susedstve Richtárovej Vsi možno predpokladať v 15. storočí.

Sichelova Ves (?) (Tehelná ulica)

Menované sídlisko ležalo podľa tzv. Ottovho plánu Košíc z 19. storočia na mieste súčasnej Magurskej a Zádielskej ulice. Od roku 1400 sa viackrát spomína v prvej mestskej súdnej knihe v súvislosti s dlhmi miestnych obyvateľov, či naopak, s ich pohľadávkami (*Zichelsdorff, Sichelsdorf*).⁸⁷ Od prelomu 15. a 16. storočia sa ale v mestských súdnych

81 AICC, č. 4749: „*Et super Hannus [in Richtersdorf III flor. XVI gs.]*“; HALAGA, ref. 3, s. 129.

82 Výška dlžnej sumy 242 zlatých v prípade zálohu Leonardovho majera-vsi nie je výnimočná. Napríklad v roku 1394 bola zaznamenaná obstačka na majer a pekára Ladislava Knolla kvôli jeho dlhu 340 zlatých. AICC, č. 565.

83 K ďalším finančným a majetkovým prípadom od konca 15. storočia napr. Pur4 1489 – 1528, fol. 119v, 285r.

84 O prvých po mene známych košických richtároch pozri MAGDOŠKO, Drahoslav. K mestskej elite Košíc na prelome 13. a 14. storočia. In *Košice v súradniciach európskych dejín*. Eds. Mária Hajduová, Martin Bartoš. Košice: Mesto Košice, Archív mesta Košice, 2014, s. 64-73. ISBN 978-80-971869-4-4.

85 AMK, MMK, TA, Thesaurus, I – Confirmatio, č. 1; AMK, MMK, TA, Dominium, M – Miszlóka és Tókes, č. 3; AICC, č. 2235.

86 Taxa 5; KEMÉNY, ref. 60, s. 33.

87 HALAGA, ref. 3, s. 129; AICC, č. 3615: „*Swarcz Hannus super Henel von Zichelsdorf...*“; ďalšie

a daňových písomnostiach uvádza už ako Tehelná ulica (*Czigelgasz*).⁸⁸ Na zmenu pomenovania upozornil Halaga, ktorý preto používal pre staršie obdobie názov Srpová Ves, následne Tehelná ulica. Prvotné pomenovanie sídliska Halaga odvodzoval od miestnej produkcie srpov (kosákov). Zmenu pôvodného názvu spôsobili podľa neho akési hovorové interakcie v nemecko-slovenskom prostredí Košíc,⁸⁹ no takýto výklad je neprevedčivý.

V súdnej knihe z prelomu 14. a 15. storočia sa nachádzajú početné záznamy o tehliaroch (*czigler*).⁹⁰ Vzhľadom na spôsob zápisu týchto slov názov *Zichelsdorf*, príp. *Sichelsdorf* skutočne nemohol byť odvodený od výroby tehál. Pomenovanie sídliska je však opäť prípadom zloženiny s podstatným menom v jednotnom čísle. Pravdepodobnejším sa preto javí vysvetlenie, že podobne ako v prípade všetkých vyššie skúmaných vsí (*dorf*, *villa*) išlo o meno, resp. prímene majiteľa tunajšieho pozemku s majerom. Keďže ale nepoznáme zmienky o takomto Košičanovi, nedá sa vylúčiť aj iný, dnes už neznámy podnet pre daný miestopisný názov. Povšimnutiahodnou je pritom samotná zmena názvu na *Ziegelgass* koncom 15. storočia. Pôvodné pomenovanie už teda časom nemalo v ponímaní mešťanov náležitý zmysel. Podnet k zmene mohla predstavovať miestna výroba tehál,⁹¹ prípadne asi skôr iba skomolenie pôvodného pomenovania.

Čermel'

Takzvaný Ottov plán Košíc zaznamenal Čermel'skú ulicu v priestore pred bývalou Hornou bránou, v južnej časti súčasnej Komenského ulice. Názov sídliska pochádzal od rovnomenného potoka, ktorý tadiaľ a následne aj námestím Košíc pretekal. Čermel' je najčastejšie zmieňovanou predmestskou lokalitou v prvej súdnej knihe (zmenky od roku 1399). To poukazuje na početnosť miestneho obyvateľstva, prípadne aj na jeho staršie počiatky. Rovnako ako pri všetkých predmestiach, aj v tomto prípade sa súdne zápisy týkali dlžobných záväzkov miestneho obyvateľstva alebo tamojších nehnuteľností.⁹² Stredovekí košickí notári zaznamenávali danú lokalitu obvykle pod jednoslovným názvom Čermel', nikdy nie ako ves, a len zriedka ako ulicu alebo vik.⁹³

V daňových registroch z prvej štvrtiny 16. storočia sa v blízkosti Čermel'a spomínajú dve ďalšie sídliská: Nová ulica (*Nova platea*), onedlho nazývaná ako Garbiarska (*Platea Thyma*), a ulica zapisovaná latinsky *Platea furis*, resp. maďarsky *Fyer ucza*, čiže azda

č. 4179, 5090, 5651, 5799, 5948, 6094. Podobne Mac1 1470 – 1477, fol. 111v: „*Sichelsdorff*“ (r. 1475).

88 Taxa 17; Pur4 1489 – 1528, fol. 283v: „*Czigelgasz*“ (r. 1511).

89 HALAGA, ref. 3, s. 221.

90 AICC, s. 447 (register).

91 V blízkom Prešove existovala koncom stredoveku predmestská Tehelná ulica, resp. „Ulica tehliarov“ (*Platea tegulorum*). DOMENOVÁ, Marcela. Prešov. In ŠTEFÁNIK – LUKAČKA, ref. 1, s. 335.

92 AICC, č. 2990: „*Jacobus Ellend super... Johannem de Tschirmele X flor.*“; ďalšie č. 3039, 3210, 3281, 4023, 4933, 5056, 5155, 5418, 5444, 5645, 6173, 6175, 6183; HALAGA, ref. 3, s. 129. Od konca 15. storočia napr. Pur4 1489 – 1528, fol. 35r, 39v, 187r, 394v.

93 Napríklad Pur4 1489 – 1528, fol. 39v: „*Grosz Czyrmel*“ (r. 1489); fol. 187r: „*Chyrmel*“ (r. 1501); Taxa, č. 22: „*Platea Czermele*“ (r. 1522 – 1524); Pur5 1529 – 1580, fol. 82r: „*in vico Czermele*“ (r. 1535).

„Zlodejská“ ulica. Tie boli v porovnaní s Čermeľom akiste mladšími sídliskami z 15. storočia.⁹⁴

Je pozoruhodné, že podľa máp známych od 18. storočia neprechádzala Čermeľom žiadna z hlavných komunikácií. Od Hornej brány viedla síce severozápadným smerom krajinská cesta na Spiš, no čermeľské sídlisko sa rozprestieralo pozdĺž menšej, hoci starej cesty smerujúcej do údolia Hornádu.

Ulica sv. Ladislava

Písomné správy o tomto sídlisku poznáme až od prvého zachovaného daňového registra pre severné predmestie z roku 1504. Názov ulice ale poukazuje na miestny kostol, ktorý sa v písomných prameňoch spomína o storočie skôr. Svätoladislavská ulica bývala v mestských písomnostiach zo 16. storočia dôsledne zaznamenávaná ako *platea, gasse*.⁹⁵ Odtvdy sú známe aj súdne zápisy v mestských knihách týkajúce sa miestnych nehnuteľností, resp. obyvateľov.⁹⁶

Jedna mestská listina z roku 1408 zmieňuje Kaplnku sv. Ladislava stojacu pri istom Hornom mlyne na Hornáde, čo bol akiste vodný tok nazývaný od novoveku Mlynský potok.⁹⁷ Prameň nespomína, na ktorej strane Mlynského potoka bola situovaná Kaplnka sv. Ladislava, ale najpravdepodobnejšou sa zdá byť lokalizácia hneď pri severovýchodnom cípe hradieb, ako to prezentuje aj doterajšia historiografia.⁹⁸ Kaplnka teda nestála priamo pred Hornou bránou. Týmto sa odlišovala od ostatných dvoch predmestských kostolov, ktoré inak súviseli aj so špitálmi (pred Dolnou a Hnilnou bránou). Odchýlka určite zohľadňovala isté, dnes už však nejasné okolnosti. V prípade Košíc napríklad stále nie je lokalizovaný pôvodný farský kostol, nepriamo spomínaný v roku 1230. Starobylejší pôvod svätoladislavskej (výslovne) kaplnky však nateraz popiera predovšetkým správa z roku 1482, podľa ktorej jágerský generálny vikár (až vtedy) povolil vystavanie a vysvätenie cintorína pri danom objekte, uvádzanom už ako Kostol sv. Ladislava. Vikárovmu rozhodnutiu predchádzal nekonkretizovaný spor v Košiciach.⁹⁹ Ten mohol vzniknúť najskôr medzi mestským farárom a miestnym kňazom, resp. obyvateľmi, ktorým kaplnka mala slúžiť. Pre skúmanie cirkevnej správy je pritom najpodstatnejším fakt, že ani

94 Taxa 16, 20, 22. K názvu *Platea furis* možno uviesť hypotetickú súvislosť, ktorú by bolo vhodné preskúmať, keď podľa Blanky Szeghyovej malo niekde pred košickou Hornou bránou stáť stínadlo pre odsúdenencov. Pozri SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnicvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : Veda, 2016, s. 145.

95 Napríklad Taxa 16: „*Platea sancti Ladislai*“ (r. 1504); Pur4 1489 – 1528, fol. 365r (r. 1520).

96 Napríklad Pur4 1489 – 1528, fol. 190v, 264r, 269v, 365r, 378r, 421r.

97 V súčasnosti sa táto listina nachádza v Ríme. Archivum Generale Ordinis Praedicatorum, Series XIII, No. 80 541, Fasciculus II, No. 2: „...*oebirstin moel bye senthe Lazla Capelle gelegin an dem wassere daz man dy kunra nennet...*“ Jej pôvodné uloženie: AMK, MMK, Odd. Schwartzenbachiana, č. 58.

98 HALAGA, ref. 13, s. 22-23.

99 AMK, MMK, TA, Thesaurus, A – Cassovia, č. 36: „...*turbulacionem vestram... meditamur [...] sribitis enim nobis pro auctoritate super quodam cimiterio erigendo extra muros prope ecclesiam sancti Ladislai regis [...] alme ecclesie sancte Elizabet parochiali et plebano eiusdem iuribusque... in hac nostra concessione iniuria et preiudicium quovismodo non inseratur...*“

vysvätením tunajšieho cintorína nemalo dôjsť k narušeniu práv mestského farára a vôbec mestského Kostola sv. Alžbety, uvádzaného v predmetnej listine výslovne ako farského.

Zdá sa teda, že kaplnku mohli postaviť v druhej polovici 14. storočia, azda už v tom čase pre obyvateľov predmestia, no nateraz nám nie je známy porovnateľný prípad z iných miest (zvyčajná je súvislosť so špitálom či kláštorom). V uvedenom období určite existovalo v danej lokalite sídlisko. Roku 1383 totiž košický mešťan Ján, inak brat opáta benediktínskeho kláštora v neďalekej Krásnej, kúpil na predmestí Košíc od jednej vdovy dom (kúriu), ktorý na základe správ pochádzajúcich dokonca až z prvej štvrtiny 16. storočia vieme lokalizovať do blízkosti svätoladislavskej kaplnky (neskôr kostola).¹⁰⁰ Možno, že miestne domy boli pôvodne priradované k Čermeľu, avšak časom sa presadil nový názov odvodený od kaplnky (kostola). Z daňových registrov z prelomu 15. a 16. storočia, no výpovednejšie až z máp z 18. – 19. storočia, je zjavné, že osídlenie pred Hornou bránou sa koncentrovalo viac severovýchodným smerom, keď siahalo až za Mlynský potok, takže svätoladislavská kaplnka, následne kostol, mohla stáť zhruba v jeho strede.

Po vysvätení cintorína sa v zmienkach z prelomu 15. a 16. storočia spomína už vždy výslovne Kostol sv. Ladislava (*ecclesia, Kirche*), ktorý mal farára (*plebanus*) bývajúceho v dome (fare) na príslušnej ulici. Nie sú síce známe zmienky o príslušných kostolných otcoch, ktoré by napovedali viac o správe kostola, avšak ten v danom ohľade určite podliehal mestskej rade. Do jej právomoci totiž spadali tie najdôležitejšie majetkovo-právne akty, akým bol napríklad predaj časti kostolného majetku, k čomu v prípade niekoľkých viníc Kostola sv. Ladislava došlo v roku 1533. Zisk z ich predaja predstavoval príjem mesta.¹⁰¹

Mapy Košíc z 18. – 19. storočia zaznamenali Ulicu sv. Ladislava, no s niekoľkými zvláštnosťami. Jednak sa na nej nenachádzal žiaden kostol a cintorín, jednak ležala na opačnej strane Mlynskeho potoka než mesto. Stredoveké sakrálné objekty s centrom sídliska teda pravdepodobne zanikli pri výstavbe bastiónového opevnenia v 60. rokoch 16. storočia, v dôsledku čoho sa miestne osídlenie presunulo zrejme za vodný tok (priekopu), kde mohlo siahť už v stredoveku.

Mikulášova Ves (Venécia)

Prvé správy o Mikulášovej Vsi (*Niclosdorf, villa Nicolai*) pochádzajú z najstaršej súdnej knihy (od roku 1396) a týkajú sa súdnych (civilných aj trestných) záležitostí miestnych obyvateľov riešených pred mestskou radou.¹⁰² Po týchto zmienkach na dlhé obdobie chýbajú iné zápisy. Jedinú ďalšiu stredovekú správu obsahuje až daňový register z roku 1515, v ktorom sa spomína *Platea sancti Nicolay*.¹⁰³

100 AMK, MMK, Odd. Schwartzbachiana, č. 9. Tento (následne už opátov) dom sa v daňovom registri z roku 1515 spomína ako susediaci s domom farára Kostola sv. Ladislava. Pozri Taxa 20: „*Domus plebani. Domus abatis.*“

101 MAGDOŠKO, Kostoly, ref. 16, s. 28-30. Pozri tiež KEMÉNY, ref. 60, s. 99.

102 AICC, č. 1170: „...*super Mathiam cerdonem in villa Nicolai XXV cutes...*“; č. 2751, 3029: „*Henel de Niclosdorff debet prestare iuramentum... de una effusione sanguinis.*“; č. 4434, 5032, 5945, 5985; HALAGA, ref. 3, s. 129.

103 Taxa 20.

Z uvedeného posledného zápisu vyvodil Halaga obširnejší predpoklad. Mikulášovu Ves totiž považoval za pozostatok pôvodných Košíc spred 13. storočia. Tie mali kedysi siahť až ku (podľa neho najstaršiemu košickému) Kostolu sv. Mikuláša, ktorý po vybudovaní mesta ostal stáť v severnej časti námestia. Tento kostol spomínajú písomnosti až od prelomu 14. a 15. storočia, a to ako františkánsky (súčasný seminárny Kostol sv. Antona Paduánskeho).¹⁰⁴

Mikulášske zasvätenie košického kostola a kláštora bolo skutočne atypické pre františkánov, čo je fakt, ktorý bude iste pútať pozornosť historikov. Doterajšie stavebno-historické a archeologické výskumy však datujú jeho výstavbu práve do obdobia prvých písomných zmienok o ňom, teda do konca 14. storočia.¹⁰⁵ Z nášho doterajšieho prehľadu pritom vyplýva, že počiatky všetkých košických predmestských sídlisk, ktoré bývali zmieňované ako vsi (*dorf, villa*), siahali najpravdepodobnejšie k majerom bohatších mešťanov. Sídliská s pomenovaniami odvodenými od patrocínia (miestnych) kostolov pramene uvádzali ako ulice (*platea, gasse*), pričom v ich názve nebývalo opomínané slovo „svätý“ (Ulica sv. Ladislava, Ulica sv. Leonarda, ale aj Zem sv. Leonarda a pod.). Ojedinelý výskyt názvu Ulica sv. Mikuláša je preto podozrivý. Mohlo k nemu azda dôjsť aj kvôli skreslenej dobovej mienke na konci stredoveku, keď pôvod pomenovania z osobného mena bol už neznámy. Uplatnenie krstného mena je inak zvláštnosťou v porovnaní s doteraz uvedenými názvami vsí. No predsa nešlo o výnimku, keďže jeden súdny zápis z roku 1398 spomenul istú *villa Clementis* ležiacu pravdepodobne v košickom chotári.¹⁰⁶

Doterajšia historiografia o Košiciach umiestňuje sídlisko Venécia spomínané prvýkrát v roku 1463 niekde do susedstva Mikulášovej Vsi.¹⁰⁷ Ondrej R. Halaga kládol jej existenciu do súvislosti s románskym obyvateľstvom, ktoré sa tu usadilo niekedy po výstavbe hradieb.¹⁰⁸ Venécia sa inak nachádzala aj vo Veľkom Varadíne,¹⁰⁹ dokonca takto bola nazvaná tiež jedna dedina v Šariši.¹¹⁰ V stredovekých Košiciach sa pritom spomínajú osoby románskeho pôvodu.¹¹¹ Pôvod košického toponymu ale najlepšie objasňuje nedávno zistená paralela z blízkeho mesta Prešov. Tamajšie južné predmestie pred hradbami s priekopou pomenúvali v neskorostredovekých písomnostiach zvyčajne *Fossatum*, no

104 HALAGA, ref. 3, s. 134-146.

105 HABERLANDOVÁ, Helena. Stredoveký kostol františkánov v Košiciach. In *ARS*, 1984, č. 1, s. 81-95. ISSN 0044-9008; KRCHO, János – SZEKÉR, György. Adalékok a kassai ferences templom középkori építéstörténetéhez. In *Koldulólrendi építészeti a középkori Magyarországon – Tanulmányok*, 1994, s. 333-358. ISBN 963-7143-37-8. Archeologický výskum vykonaný za presbytériom kostola priniesol zistenia naznačujúce existenciu starších domových parciel. RUSNÁK, Rastislav. Dve stredoveké parcely v Košiciach. In *Slovenská archeológia*, 2011, roč. 59, č. 1, s. 147-186. ISSN 1335-0102

106 AICC, č. 2507; HALAGA, ref. 3, s. 129.

107 Pur2 1460 – 1643, fol. 21r: „...domum in suburbio huius civitatis in Veneciis...“; HALAGA, ref. 13, s. 23.

108 HALAGA, R. Ondrej. Le grand commerce Occident-Orient et l'Europe centrale. In *Studi in memoria di Federigo Melis. Volume II*. Firenze 1978, s. 16.

109 GYÖRFFY, György. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1963, s. 687 a 691.

110 ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 352. ISBN 80-85174-03-0.

111 MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 444-446. ISBN 80-7090-822-X.

v roku 1433 sa preň výnimočne použil pojem Venécia.¹¹² Prešovské aj košické „Benátky“ teda nesúviseli s etnicitou obyvateľstva, ale rozprestierali sa v blízkosti vodných priekop, čo bolo prírodné prostredie, ktoré podnietilo vznik ich špecifickejšieho pomenovania.

Dane obyvateľov košickej Venécie zaznamenali na konci registra z roku 1504.¹¹³ V závere ďalšieho zachovaného daňového registra severného predmestia, pochádzajúceho z roku 1515, sa spomína Ulica sv. Mikuláša bez zmienky o Venécii. Ešte po vyše desaťročí, ktoré delilo oba registre, sa však zhodovali viaceré mená daňovníkov oboch lokalít.¹¹⁴ Mikulášova Ves (ulica) a Venécia boli teda tým istým sídliskom s dvomi variantmi názvu, z ktorých ten druhý bol mladší.

Mikulášovu Ves, resp. Venéciu nezmieňuje historiografia o ranonovovekých Košiciach, ani mapy z 18. – 19. storočia. Zrejme teda zanikla v 16. storočí. Už koncom stredoveku išlo o menšie osídlenie (cca 20 daňovníkov), ktoré nemalo vlastných richtárov, akí inak bývali volení pre iné, väčšie ulice pred hradbami. O aspoň približnej lokalizácii tohto sídliska môžu vypovedať dosiaľ známe informácie: poloha pri vodnom toku; absencia richtárov, čiže podliehanie richtárom inej blízkej ulice; pravdepodobný zánik v 16. storočí; možno aj umiestnenie Kostola sv. Ladislava medzi Čermeľom a Mikulášovou Vsou. To všetko zohľadňuje poloha v blízkosti Mlynského potoka, neďaleko Ulice sv. Ladislava.¹¹⁵

Záver

Skúmanie vývoja košických predmestí sťažuje viacero okolností. Výpovednejšie písomné správy o týchto sídliskách pochádzajú totiž až z neskorého stredoveku. Z hľadiska topografie je relevantným fakt, že v 16. – 17. storočí predstavovalo mesto významnú pevnosť s novou bastiónovou fortifikáciou. Jej budovanie akiste viedlo k zbúraniam najbližšej predmestskej zástavby stredovekého pôvodu. V dôsledku nepriaznivých udalostí, najmä vojenských i hospodárskych, došlo zároveň k poklesu počtu predmestského obyvateľstva. Prvé podrobnejšie mapy z 18. storočia, resp. z prelomu 18. a 19. storočia tak zaznamenali až výsledok podstatných sídlíštných zmien. Nateraz pritom absentuje dôslednejší archeologický výskum daného územia. Uvedomujúc si spomínané obmedzenia zhrnieme aspoň terajšie predpoklady o vývine košických predmestí v stredoveku, následne aj poznatky o vybraných okolnostiach ich správy.

Popri poliach, lúkach a viniciach vznikali v okolí mesta i hospodárske budovy, majere aj domy. Časom došlo k utvoreniu koncentrovaných zástavieb, teda ulíc. Prvé takéto ucelenejšie sídliská možno identifikovať pred najstaršími mestskými bránami: Špitálska ulica pred Dolnou bránou, v blízkosti Hornej brány Čermeľ i lokalita neskôr známa ako

112 DOMENOVÁ, Marcela. Daňové písomnosti a sociálno-ekonomické pomery mesta Prešov v období stredoveku [online]. In *Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2009*. Ed. Rastislav Kotulič. Prešov : Prešovská univerzita, 2009, s. 228, pozn. č. 43. ISBN 978-80-555-0005-8. Dostupné na internete: <<http://www.pulib.sk/elpub2/FM/Kotulic10/index.html>>

113 Taxa 16: „*Platea Venetiarum*.“

114 Taxa 16: „*Koltor Emrich... Yokob Posthmon... Andres Gerber... Barthusch Gerber...*“; Taxa 20: „*Coltor Emerich... Possman Jocub... Andres Gerber... Bartha Gerbel...*“

115 Niekde za Mlynský potok lokalizovali toto sídlisko už HALAGA, ref. 3, s. 121 (nákras); LOKŠA, ref. 50, s. 95.

Ulica sv. Ladislava a pred Hnilnou bránou Hnilná ulica, v samom závere stredoveku nazývaná už ako Ulica sv. Leonarda.¹¹⁶ Tie môžeme považovať za prvú fázu kreovania košických predmestí. Ich pomenovania, ktoré sa v niektorých prípadoch ustálili až po dlhšom vývoji, súviseli s blízkymi mestskými objektmi (špitál, brána, neskôr miestne kostoly), prípadne s potokom. Všetky spomínané sídliská bývali charakterizované ako ulice alebo zriedkavejšie, v totožnom význame, ako viky (*vicus*).

Paralelne s postupným rozvojom uvedených sídlisk došlo v druhej polovici 14. storočia k ďalšej fáze vývinu predmestského osídlenia. Niektoré vtedajšie majere košických mešťanov boli obývané markantnejším počtom osôb, prípadne pri nich vznikli malé sídliská, čo sa stalo podnetom pre ich charakterizáciu ako vsí. Najprv bola takou Ludmanova Ves južne od hradieb a možno aj Mikulášova Ves na severnom predmestí. Zrejme v posledných dvoch deceniách 14. storočia nastal výrazný rozvoj podobných sídlisk ďalej od západného mestského múra, kde dovtedy ležali asi len poľnohospodárske pozemky a objekty: Binderova, Knoblochova, Richtárova Ves, Tehelná ulica, pôvodne asi Sichelova Ves.¹¹⁷

V okolí obmurovaných Košíc mohlo na prelome 14. a 15. storočia existovať ešte niekoľko podobných majerov-vsí, kým splynuli s iným blízkym sídliskom alebo zanikli. Napríklad z roku 1398 pochádza ojedinelá zmienka o Klementovej Vsi (*villa Clementis*) ležiacej najskôr v košickom chotári.¹¹⁸ Pri sídliskách, ktoré sa vyvinuli ako súčasť majerov, sa postupne usádzalo ďalšie obyvateľstvo, v dôsledku čoho sa stávali klasickými predmestskými ulicami. Takmer do konca stredoveku boli však naďalej charakterizované ako vsi (*dorf, villa*), čím sa líšili od sídlisk s inými počiatkami (*platea, gasse, vicus*). Uvedená odlišnosť sa v mestských písomnostiach začala stierať na začiatku 16. storočia, odkedy boli niekdajšie vsi čoraz pravidelnejšie až napokon trvale zapisované ako ulice. U Košičanov sa teda časom vytratila vedomosť o pôvode pomenovaní vsí z osobných mien, v dôsledku čoho dochádzalo k niektorým názvoslovným zmenám (Sichelsdorf → Ziegelgass, Mikulášova Ves/Venécia → (ojedinele) Ulica sv. Mikuláša), ako aj k doslovnému prekladaniu pomenovaní (Knoblochs Dorf → Fokhagyma utca, Bindersdorf → v novoveku tiež Bodnár utca). Tieto ustálené novšie (prekladové) názvy s pojmom ulica možno tak v historiografii naďalej uplatňovať pri opise novovekého či celkového vývoja košických predmestí. Pre stredoveké dejiny je však vhodnejšie preferovanie prvotných pomenovaní (Knoblochova Ves, časom ulica atď.).

116 Týmto korigujeme vlastný starší názor, podľa ktorého sa predmestské ulice pomenované podľa patrocínii sformovali až po výstavbe miestnych kostolov, vyslovený v MAGDOŠKO, Kostoly, ref. 16, s. 34.

117 Leonard, Peter Binder a Michal Knobloch sa v mestskej rade ešte nespomínali ku koncu 70. rokov, ale až od začiatku 80. rokov. Porovnaj mestské listiny z rokov 1377 a 1378 v AMK, MMK, Odd. Schwartzenbachiana, č. 5, 6, 8.

118 AICC, č. 2507: „...domina Katherina relictá Nicolai... obligavit domum suam in villa Clementis sitam et alias suas hereditates in gadibus nostris...“ HALAGA, ref. 3, s. 129 odvodzoval pomenovanie tohto sídliska od patrocínia istého zaniknutého, neznámeho kostola. Spomedzi zaznamenaných mien košických mešťanov sa meno Klement spomína prvýkrát v roku 1382 (*Hench Clemench*), neskôr aj v prvej súdnej knihe. AMK, MMK, TA, Dominium, M – Miszlóka és Tökes, č. 3; RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. Bratislava : SNM – Múzeum kultúry Karpatských Nemcov, 2006, s. 227, pozn. č. 121. ISBN 80-8060-197-6.

Všetkých desať vyššie uvedených sídlisk pretrvalo do začiatku raného novoveku. Až polovica z nich vznikla pravdepodobne z majerov. Povšimnutiahodnou je pritom chronológia prvých správ k predmestským kostolom a špitálom. Hoci zmienky zaznamenali už existujúce stavby, predsa len môžu predstavovať indiciu o postupnosti rozvoja košických predmestí. Takto Špitál sv. Ducha, ležiaci južne od mesta, mal výrazný časový primát svojej najstaršej zmienky (rok 1283). Po ňom nasledoval Kostol sv. Ladislava pred severným úsekom hradieb (rok 1408), napokon Kostol sv. Leonarda s leprozóriom na západe (rok 1453).

V období 15. až začiatku 16. storočia, ktoré možno charakterizovať ako tretiu fázu, dochádzalo k vzrastu počtosti a územnému rozširovaniu predmestského osídlenia. Pokračoval trend z druhej fázy, keďže pred Dolnou bránou vznikla len jedna nová ulica, pred Hornou bránou dve, zato na západnom predmestí tri-štyri ďalšie ulice. Žiadne z novších sídlisk nebolo charakterizované ako ves, ale vždy ako ulica (ojedinele „zem“). Pomenovania vychádzali z miestnych reálií (Malá špitálska ulica, Zem sv. Leonarda, Nová ulica, Garbiarska ulica atď.).

Čo sa týka cirkevno-správneho vývoja, dva z troch predmestských kostolov prináležali k špitálom. Možno však predpokladať, že všetky takéto sakrálne objekty slúžili aj predmestskému obyvateľstvu. Pravdepodobne práve nárast predmestskej populácie v priebehu neskorého stredoveku podnietil v druhej polovici 15. storočia ustanovenie samostatnejších, trvalých kňazských postov v tunajších kostoloch (kaplnkách). Špitál a Kostol sv. Ducha disponovali o čosi osobitejším postavením už dávnejšie, no od konca 15. storočia sa výslovne ako kostoly uvádzali už aj tie s patrocíniami sv. Leonarda a sv. Ladislava. Oba mali vtedy svojich farárov (*plebanus*), ktorí bývali na rovnomenných uliciach. Pri svätoladislavskom kostole bol v roku 1482 dokonca vysvätený cintorín. Aj po nadobudnutí vlastného cintorína však Kostol sv. Ladislava ostával pod právomocou farského Kostola sv. Alžbety, čiže mestského farára. Nepochybne rovnako tomu bolo u všetkých predmestských kostolov a špitálov. Obmurované mesto tvorilo s predmestiami naďalej jednu farnosť. Niet zmienok ani o prípadnom striktnom územnom vymedzení pôsobnosti takýchto kostolov, vlastne filiálok farského kostola.¹¹⁹ Dozor nad majetkami príslušných kostolov prináležal pritom mestskej rade, ktorá pre ten účel volila správcov (kostolných otcov). Rovnakým spôsobom pristupovala rada k správe majetkov vnútro-mestských kostolov a kláštorov.

Z hľadiska svetskej správy podliehalo predmestské obyvateľstvo a predmestské nehnuteľnosti jurisdikcii mestskej rady. Príslušné súdne zápisy, týkajúce sa finančných záväzkov i transakcií majetkov, sú svojím charakterom rovnaké po celý neskorý stredovek, a to už od čias prvej súdnej knihy z prelomu 14. a 15. storočia. Od konca 15. storočia sa zachovali daňové registre, ktoré zase vypovedajú o spoločnom systéme zdaňovania vnútro-mestského aj predmestského obyvateľstva. V registroch zmieňovaní výbercovia mestskej dane v predmestských štvrtiach boli členmi mestskej rady a volenej obce, nie zástupcami predmestí.

119 Pre porovnanie možno uviesť príklad Budína, kde v rokoch 1390 a 1441 došlo aj k vymedzeniu farských obvodov dvoch kostolov popri hlavnom mestskom chráme, ktoré inak disponovali samostatnejším, farským postavením už od 13. storočia. KUBINYI, ref. 1, s. 66-67.

Z písomných zmienok inak nie je poznateľný rozdiel medzi správnym postavením predmestských ulíc a vsí. Niet napríklad správ o transakciách, ktoré by sa týkali celých vsí (až na skorú objasniteľnú výnimku v prípade Richtárovej Vsi). Podobne niet dokladov o tom, že takéto sídliská prešli zo súkromných rúk do vlastníctva mesta, hoci od konca 14. storočia vzrastalo spisomňovanie právnych aktov v mestskej kancelárii. Už rozvinuté predmestské sídliská zvané vsi neboli teda v súkromnom vlastníctve, ale fakticky išlo o ulice plne podliehajúce mestu, rovnako ako tie ostatné. V rukách niektorých bohatších mešťanov spočívali kedysi len prvotné jadrá takýchto sídlisk, tvorené majermi s vtedajším vlastným, na tú dobu väčším osadenstvom. Práve to sa pravdepodobne stalo podnetom pre aktuálne a potom dlho pretrvávajúce pomenovanie ves. Poloha takýchto väčších majerov v tesnej blízkosti mesta bola zrejme tým dôvodom, kvôli ktorému nedošlo k ich prípadnému samostatnejšiemu vývoju.

Od roku 1518 košickí notári zapisovali do mestských kníh spočiatku ojedinele, a od druhej polovice 16. storočia už častejšie, mená zvolených richtárov väčších predmestských (starších aj novších) ulíc, ktorým nepochybne podliehali tiež tie zvyšné, menšie ulice. Takmer vždy išlo o dvoch mužov bývajúcich vo zverenom sídlisku. Ich voľba prebiehala v januári, čoskoro po zvolení novej mestskej rady.¹²⁰ Nie sú známe stredoveké zmienky, ktoré by konkretizovali pôsobenie daných richtárov, dokonca ani okolnosti ich volieb. Neopodstatneným sa však javí byť taký výklad, podľa ktorého košickí predmestskí richtári síce podliehali kontrole mesta, no volilo si ich miestne, predmestské obyvateľstvo, čo malo byť reliktom po pôvodnej samostatnosti sídlisk.¹²¹ Vzhľadom k spomínaným poznatkom, ale aj paralelám s inými mestami, napríklad s Budínom,¹²² môžeme predpokladať, že v stredovekých Košiciach volil či vyberal predmestských richtárov priamo richtár a mestská rada. Počet dvoch takýchto mužov pre každú zverenú predmestskú ulicu bol pritom rovnaký ako zvyčajný počet prísazných, ktorí bývali koncom stredoveku každoročne volení do funkcií správcov (tzv. úradníkov) mestských majetkov – pre mestské dediny, výplaty miezd, mlyny, váhu atď.¹²³ Aj to nepriamo podporuje interpretáciu, že posty košických predmestských richtárov tvorili súčasť štruktúry mestskej samosprávy, keď títo muži disponovali nižšími súdnymi právomocami, ktoré na nich delegovala mestská rada, resp. predovšetkým mestský richtár. Takéto splnomocnenie, ako aj podstatne menšia majetnosť predmestského obyvateľstva v porovnaní s tým vnútromestským spôsobili, že pred mestskú radu, a teda do mestských súdnych kníh, sa

120 Mac4 1517 – 1529, fol. 5v a 12v: „*Dy vorstetter Rychter*“ (r. 1518 a 1520) pre 11 z cca 15 známych sídlisk: Špitálsku ulicu, Binderovu ulicu (ves), Ulicu sv. Leonarda, Knoblochovu ulicu, Richtárovu Ves, Tehelnú ulicu, Čermeľ, Novú ulicu, Ulicu sv. Ladislava, Ludmanovu ulicu a Malú ulicu. HALAGA, ref. 33, s. 12.

121 HALAGA, ref. 33, s. 12; HALAGA, ref. 13, s. 24.

122 MOLLAY, Karl. *Das Ofner Stadtrecht*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959, č. 33: „...so sol man forderen drey erwirdig man vnder dem perg...“ RADY, C. Martyn. *Medieval Buda : A study of municipal government and jurisdiction in the Kingdom of Hungary*. New York : East European Monographs, 1985, s. 50. ISBN 0-88033-074-0.

123 HALAGA, ref. 33, s. 18-19; OSTROLÚCKA, Milena. *Správa mestského hospodárstva v Košiciach v 16. a 17. storočí*. In *Mesto a dejiny*, 2013, roč. 2, č. 1, s. 53-58. ISSN 1339-0163.

dostalo len pomenej prípadov týkajúcich sa osôb s bydliskom pred hradbami, pričom jednou zo súdnych stránok často bývala osoba z vnútorného mesta.¹²⁴

V prípade stredovekých Košíc teda písomné zmienky vypovedajú o klasických predmestiach, podriadených správe mesta, hoci viaceré z nich mali svoje počiatky na súkromnej pôde mešťanov (majeroch). Obdobie vzniku košických predmestí je na základe takýchto správ identifikovateľné až po sformovaní sa mestského jadra. Viac k ich pôvodu by mala zistiť najmä archeológia. K presnejšej lokalizácii niektorých z nich by mohol prispieť i ďalší výskum ranonovovekých mestských písomností.

* Štúdia vyšla v rámci plnenia projektov Centrum excelentnosti SAV – *Hradý na Slovensku. Interdisciplinárny prierezový pohľad na fenomén hradov* a APVV-16-0383 *Komplexný pamäťový portál a historický atlas miest Slovenska (Bratislava a Košice)*.

ZUR ENTSTEHUNG UND VERWALTUNG DER KASCHAUER VORSTÄDTE IM MITTELALTER

DRAHOSLAV MAGDOŠKO

Die Studie befasst sich am Anfang mit bisherigen kurzgefassten Annahmen zur Entstehung der Kaschauer Vorstädte. Desgleichen führt der Autor Erkenntnisse und Annahmen zum Zeitpunkt der Errichtung der Stadtmauer. Anschließend beschreibt er das Straßennetz im Kaschauer Gemeindegebiet, das erst in den aus dem 18. Jahrhundert stammenden Plänen detaillierter erkennbar ist. Des Weiteren werden Vermögensverhältnisse sowie kirchliche Verhältnisse in der Kaschauer Umgebung im 13. und 14. Jahrhundert dargestellt. Der Autor behandelt jeweilige vorstädtische Siedlungen, die bis zur Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert schriftlich erwähnt wurden. Er erklärt dabei, dass einige von ihnen zeitweilig auch zwei Namen hatten, was bisher den Überblick über die gegebene Problematik verunmöglichte. Der Autor liefert den Beweis dafür, dass einige in geschichtlichen Quellen als Dörfer (villa, dorf) genannte vorstädtische Siedlungen keine älteren Siedlungen waren, sondern dass sie aus bürgerlichen Bauerngütern in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts entstanden. Am Ende der Studie präsentiert der Autor eine Hypothese über die drei Entwicklungsphasen der Vorstädte nach der Formung des Stadtkerns. Die ältesten Siedlungen entstanden auf dem Gelände vor dreien Stadttoren. Die vorstädtische Bevölkerung und die Vermögenswerte unterlagen dabei der Jurisdiktion des Stadtrates. Desgleichen waren drei vorstädtische Kirchen durch den Stadtrat verwaltet. Die Stadt und die Vorstädte bildeten gemeinsam eine Pfarrei. Im Falle der mittelalterlichen Stadt Kaschau weisen die schriftlichen Erwähnungen auf klassische Vorstädte hin, deren Verwaltung und Wirtschaftung der Stadt unterworfen war, obwohl einige von denen ursprünglich auf privaten Grundstücken der Bürger (Bauerngütern) gegrün-

---

124 Predmestských richtárov mal aj Prešov, kde podľa jednej zmienky z roku 1555 spadali do ich právomoci predmestské spory o dlhy do troch zlatých, zálohy majetkov a mohli tiež zatýkať aj udeľovať pokuty. SZEGHYOVÁ, Blanka. Úradníci a zamestnanci súdnej samosprávy v mestách Pentapolitany v 16. storočí. In *Historické štúdie 47*. Bratislava : HÚ SAV, 2013, s. 77. ISBN 978-80-224-1324-4.

det wurden. Angesichts dieser Feststellungen ist die Entstehung der Kaschauer Vorstädte erst im Zeitraum nach der Errichtung des Stadtkerns identifizierbar. Mehr Erkenntnisse zu ihrem Ursprung sollte insbesondere die Archäologie liefern.

Mgr. Drahoslav Magdoško, PhD.
Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Moyzesova 9, 040 59 Košice
e-mail: drahoslav.magdosko@upjs.sk

Košice s predmestiami na konci stredoveku

Cestná sieť a vodné toky podľa Prvého vojenského mapovania z rokov 1782 – 1784 (Zdroj: www.mapire.eu)

● Lokalizácia podľa *Plan der köingl. Freistadt Kaschau* z roku 1832 (Zdroj: www.hungaricana.hu)

● Prvdepodobná lokalizácia na základe písomných

či archeologických prameňov

○ Presnejšie neznáma, len zvažovaná lokalizácia

1 Ludmanova Ves

2 Malá špitálska ulica

3 Špitálska ulica, Kostol sv. Ducha a Špitál sv. Ducha

4 Binderova Ves

5 Knoblochova Ves

6 Ulica sv. Leonarda (predtým Pred Hnilinou bránou /

Hnilná ulica), Kostol sv. Leonarda a leprozórium

7 Na priekope / Pri Malej bráne

8 Richiátrova Ves

9 Nová ulica

10 Zem sv. Leonarda a Vrch sv. Leonarda

11 Sicheľova Ves / Teheľná ulica

12 Čermeľ

13 Nová ulica / Garbiarska ulica

14 Platea furis

15 Ulica sv. Ladislava, Kostol sv. Ladislava

16 Mikulášova Ves / Venečia

17 Košická Nová Ves, Kostol sv. Žofie (?)

A Ulica sv. Ladislava podľa *Plan der köingl. Freistadt Kaschau*

B Šibentá hora

Autori: Adam Gorka (grafická úprava)
Drahošlav Magdoško (podklady)